

Түркі әлемнің бесігі

Қазақстан – алма мен қызғалдақтың отаны

Ұлы Жібек жолы

Алтын адам

Атқа міну мәдениеті

Ұлы далалдағы ежелгі металлургия

Аң стилі

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ

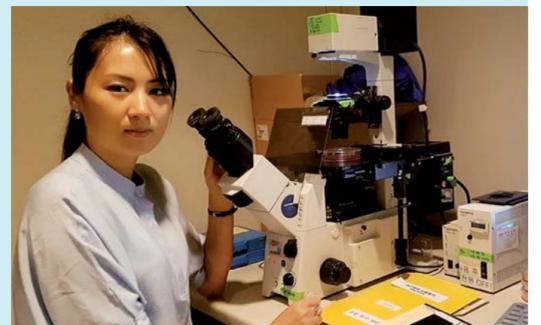
(Тарихқа жаңа көзқарас туралы 2-5-беттерден оқысыздар)

ЖЕДЕЛ СҰХБАТ

Гүлнұр Жүнісова – жалпы генетика және цитология институтының молекулалық генетика зертханасының меңгерушісі, PhD докторы. Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласына орай, біз жас ғалыммен қазақ даласын мекендеген ру-тайпалардың генетикалық ерекшелігі төңірегінде әңгімелестік. Генетик-ғалым Сақ, Ботай қорымдарынан табылған ежелгі адамдардың генетикалық типін, ғұн, қаңлы, найман, қыпшақ мәдениетінде өмір сүрген адамдардың генетикалық ерекшелігі туралы қызықты мәлімет келтіреді.

Гүлнұр ЖҮНИСОВА, генетик:

ҰЛЫ ДАЛА ГЕНЕТИКАСЫН ЗЕРТТЕУ КЕРЕК

Jas qazaq: Гүлнұр ханым, «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаладан қандай ой түйдіңіз?

Г.Жүнісова: Бұл мақала біздің генетик мамандарға үлкен міндет жүктеп отыр. Өйткені, тарихты таразылау қаншалық маңызды болса, бұл істе генетиктердің де еңбегі зор деп айтуға болады. Себебі әдетте тарихшылар мен археологтар тарихи дерек-дәйек айтуда генетиктерге көбірек арқа сүйейді. Тарихшылар көп жағдайда бұрынғы жазылған құжаттарға сүйеніп болжам айтады. Ал археологтар қазылған жәдігерлерге қарап, салыстырмалы түрде сараптама береді. Қай дәуірде өмір сүрген, қандай мәдениетке тән екеніне тоқталады. Ал генетиктер қазылып алынған адам сүйегін зерттеп, генетикалық сараптамадан өткізеді. Бұл – нақты ғылым. Біз көзбен көргенді емес, ғылымның дәлелденген нәтижесін ғана айтамыз. Сондықтан мақаладағы «Түркі әлемінің генезисі», «Алтын адам», «Ұлы даланың ежелгі өнер және технологиялар музейі» сияқты тақырыптар біздің генетиктер үшін аса маңызды.

Jas qazaq: Ұлы дала төсіндегі ежелгі қорымдардан табылған адам сүйектерінің гендік типі бүгінгі қазақ халқында кездесе ме?

Г.Жүнісова: Біз қорымдардан табылған адам сүйектерінің «Палео ДНК-сын» зерттейміз. «Палео ДНК» деген – ежелгі ДНК дегенді білдіреді. Мәселен, Ботай қорымдарынан қазылып алынған адам сүйектері О2 гаплотипті топқа тән болып шықты. Бұл генетикалық тип найман руында, қытайларда, Бангладеш халықтарында көп кездеседі. Бұл гаплотипті топ О3 генетикалық топпен туыс саналады. Соңғысы корей және жапон халықтарында көп. Ал қазақ руларының ішінде қанлыда ғана Q гаплотипті топ бар. Бұл Сібір халықтарында, Американың жергілікті тұрғындарында өте көп кездескен. Ұлы жүздің үйсін, ошақты, албан, дулат руларында және кіші жүздің барлық руында С3 гаплотипті топ жиі ұшырасады. С3 гаплотипі орта жүздегі керей мен қоныратта, төрелерде де бар. Жалпы осы гаплотип моңғол, қалмақ текті халықтарға да тән. Айтпақшы, Әбілхайыр ханның өз генетикасын да, ұрпақтарында да осы С3 гаплотипі анықталды. Шапыраштының гаплотипі С2 деп аталады. Қыпшақтарда R1В гаплотипті топ жиі ұшырасады екен.

Қысқасы, ұлы дала генетикасын зерттеп, тарихты нақты ғылыммен таразылайтын күн келді.

Жарас КЕМЕЛЖАН

МӘСЕЛЕ

Қазына қаржысының дұрыс игерілуін тексерген Есеп комитеті біраз былықтың бетін ашты. Кеше Есеп комитеті ұлттық экономика министрлігінің 2014-2018 жылдар аралығындағы бүкіл есеп-қисабын тексерудің нәтижесін жария етті. КТК арнасы хабарлағандай, барлығы 963 миллион теңгеден аса қаржыға қатысты қаржылық заңбұзушылық анықталса, тиімсіз жұмсалған бюджет қаржысының көлемі 208 миллиард 551 миллионға жеткен көрінеді.

алайық. Қазір ол жобаны жүзеге асырудың керегі де болмай қалды. Ал оған бөлінген 18 миллиард теңге жаратылмаған күйі қалды. Бірақ ол қаражатты бюджетке кері қайтару механизмі қарастырылмаған».

Сондай-ақ елдегі бизнес ортаны әлем экономикасындағы қиын жағдайдан сақтау үшін миллиардтаған

Бюджет қаржысын игеру (2014-2018 ж.)

Қаржылық заңбұзушылықтар	963,5 млн. ₸
Бюджет қаржысын тиімсіз жұмсау	208 551,2 млн. ₸
Құжат рәсімдеу қателіктері	146
Жүйелік кемшіліктер	27

қаржы бөлінген. Бірақ ол ақша да тиімсіз жұмсалған көрінеді.

(Өз тілшіміз)

ТАҒЫ ДА ҚАЗЫНА ҚАРЖЫСЫ ЖӨНІНДЕ

Бұған қоса, құжаттарды рәсімдеу (146) мен жүйелі түрде жіберілген кемшіліктер (27) де жетіп артылады. Құжатқа бейқам қараудың кесірінен бүгінде Астананың сәнін келтіріп тұрған ғимараттардың бірі «Нұрлы жол» теміржол бекетін салу кезінде бастапқы бекітілген сомадан 33 миллион теңгеге асып кеткен. Соның өзінде салынып біткен бөлігі 40 пайызға да жетпейді. Оның қасында құны ондаған миллион тұратын қондырғылар әлі орнатылмаған. Бұл бір ғана мысал.

Мұндай басы бар, аяғы жоқ жобалар жетіп артылады. Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің мүшесі Константин Плотников бұған дәлел ретінде мынадай мысал келтірді. «Атырау облысындағы еркін экономикалық аймақтағы мұнай химиясы жобасын

дөп

ТАРИФТЕРДІҢ ӨСУІНЕ НЕГІЗ БАР МА?

(Бұл туралы 3-беттен оқыңыздар)

БИРЖАМЕТР

МҰНАЙ (brent) **66,39**

DOLLAR **368,28**

EURO **419,21**

РУБЛЬ **5,59**

КАРИКАТУРА

Бізді, кешіріңіздерші!

7 КҮН 168 САҒАТ

www.jasqazaq.kz

E-mail: jas_qazaq@mail.ru

БИЛІК

Осы аптада Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы жарық көрді. Терең де мағыналы зерттеулер мен ұсыныстар тарихымызды тереңдете түсу үшін басты бағдар болмақ. Бұған дейін ел басынан өткерген қиын да күрделі кезеңді сөз етіп келдік. Қылышынан қан тамған қызыл империяның озбыр саясатын, аштық, қуғын-сүргін жылдарын барынша ой елегінен өткіздік, талқыладық. Алайда уақыт тынысын дөп басатын әрі ол болашақ ұрпақ үшін аса маңызды бастаманың қажеттігі туындаған еді. Әлемдік өркениетке өлшеусіз үлес қосқан ата-бабаларымызды өз дәуірінің озық ұрпағы деуге негіз бар. Осыны тарихи деректермен безбендеген Ұлт көшбасшысы қазақ жері – түркі әлемінің алтын бесігі екендігін баса айтады. Сондықтан Нұрсұлтан Назарбаевтың «Кеңістік – барлық нәрсенің, ал уақыт

Алтайдың алар орны ерекше. Біздің дәуіріміздің 1 мыңжылдығының орта шенінде түркі дүниесі пайда болды. Кең шекаралық кеңістікті игерген халқымыз ежелгі калаларымыздың да негізін қалады. Ұлы далала әлемдік сауда, өнер орталығы болған гүлденген ортағасырлық калалар пайда болды.

6. Ұлы Жібек жолы
«Біздің дәуірімізден бастап бұл құрлық жолдары Үлкен Еуразияның Шығысы мен Батысы, Солтүстігі мен Оңтүстігі арасындағы сауда және мәдениет саласындағы байланыстардың трансконтинентальды желісіне – Ұлы Жібек жолы жүйесіне айналды. Бұл жол халықтар арасындағы жаһандық өзара тауар айналымы мен зияткерлік ынтымақтастықтың қалыптасып, дамуы үшін орнықты платформа болды».

7. Қазақстан – алма мен қызғалдақтың отаны
«Қазақстан қазір де әлемдегі алма атаулының арғы атасы – Сиверс алмасының отаны

өнеріндегі ұлы ойшылдар, ақындар және ел билеген тұлғалар бейнесінің маңызды галереясын жасауды қолға алу қажет».

3. Түркі әлемінің генезисі
«Түркі өркениеті: түп тамырынан қазіргі заманға дейін» атты жобаны қолға алу қажет. Бұл жоба аясында 2019 жылы Астанада Түркологтардың дүниежүзілік конгресін және әртүрлі елдер музейлерінің экспозицияларына ежелгі түркі жәдігерлері қойылатын Түркі халықтарының мәдени күндерін ұйымдастыру керек. Сондай-ақ Википедияның үлгісінде Қазақстанның модераторлығымен Түркі халықтарына ортақ туындылардың бірінші онлайн кітапханасын ашу да маңызды».

4. Ұлы даланың ежелгі өнер және технологиялар музейі
«Ұлы даланың ұлы өркениеттері» атты жалпыұлттық тарихи реконструкциялар клубын құрып, соның негізінде Астанада және Қазақстанның өзге де өңірлерінде ежелгі сактар, ғұндар, ұлы түрік

«ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ»

– бүкіл оқиғаның өлшемі. Уақыт пен кеңістіктің көкжиегі тоғысқан кезде ұлт тарихы басталады» деуінің түп-төркінінде зор мағына бар. «Ұлы даланың жеті қырынан» төмендегідей ой түюге болады.

I. ҰЛТ ТАРИХЫНДАҒЫ КЕҢІСТІК ПЕН УАҚЫТ

Біздің жеріміз – материалдық мәдениеттің көптеген дүниелерінің пайда болған орны, бастау бұлағы. Қазіргі қоғам өмірінің ажырамас бөлшегіне айналған көптеген бұйымдар кезінде өлкемізде ойлап табылған.

1. Атқа міну мәдениеті
«Жылқыны қолға үйрету арқылы біздің бабаларымыз өз дәуірінде адам айтқысыз үстемдікке ие болды. Ал жаһандық ауқымда алсақ, шаруашылық пен әскери саладағы теңдессіз революцияға жол ашты».

2. Ұлы далалағы ежелгі металлургия
«Ата-бабаларымыз жана, неғұрлым берік металдар өндіру ісін дамытып, олардың жедел технологиялық ілгерілеуіне жол ашты».

3. Ан стиілі
«Жануарлар бейнесін тұрмыста пайдалану адам мен табиғаттың өзара байланысының символына баланып, көшпенділердің рухани бағдарын айқындап отырған».

4. Алтын адам
«Бұл жауынгер талай тылсым құпияның бетін ашты. Біздің бабаларымыз әлі күнге дейін өзінің асқан көркемдігімен тамсандыратын аса жоғары деңгейдегі көркем дүниелер жасаған. Жауынгердің алтынмен апталған киімдері ежелгі шеберлердің алтын өңдеу техникасын жақсы меңгергенін аңғартады».

5. Түркі әлемінің бесігі
Қазақтардың және Еуразияның басқа да халықтарының тарихында

саналады. Дәл осы тұқым ең көп таралған жемісті әлемге тарту етті. Бәріміз білетін алма – біздегі алманың генетикалық бір түрі. Ол Қазақстан аумағындағы Іле Алатауы баурайынан Ұлы Жібек жолының көне бағыты арқылы алғашқыда Жерорта теңізіне, кейіннен бүкіл әлемге таралған».

II. ТАРИХИ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУ

Мақаланың екінші бөлімінде сананы тарихи жаңғырту мәселесі көтеріледі. Мұнда Нұрсұлтан Назарбаев бірнеше ірі жобаларды іске асыруды ұсынады. Ол Қазақстанның бүгінгі мен ертенін ой елегіне салып, келешекке жол ашады.

1. Архив – 2025
«Бұл жобаны жүзеге асыру барысында тарихшылардан, деректанушылар мен мәдениеттанушылардан құрылған арнайы топтардың отандық және шетелдік ірі архивтермен өзара жүйелі әрі ұзақмерзімді ықпалдастықта болып, іздеу-зерттеу жұмыстарын жүргізуіне баса мән беру керек. Қай жағынан болсын, бұл маңызды жұмыс мемлекет есебінен атқарылатын «академиялық туризмге» айналмауға тиіс. Архив деректерін тек жинақтап қана қоймай, барлық мүдделі зерттеушілер мен қалың жұртшылыққа қолжетімді болуы үшін оларды белсенді түрде цифрлық форматқа көшіру қажет».

2. Ұлы даланың ұлы есімдері
«Ұлы дала Әл-Фараби мен Яссауи, Күлтегін мен Бейбарыс, Әз-Тәуке мен Абылай, Кенесары мен Абай және басқа да көптеген ұлы тұлғалар шоғырын дүниеге әкелді. Сондықтан, біз біріншіден, атақты тарихи тұлғаларымыз бен олардың жетістіктерінің құрметіне ашық аспан астында ескерткіш-мүсіндер қойылатын «Ұлы даланың ұлы есімдері» атты оқу-ағарту энциклопедиялық саябағын ашуымыз керек. Екіншіден, мақсатты мемлекеттік тапсырыс ұйымдастыру арқылы қазіргі әдебиеттегі, музыка мен театр саласындағы және бейнелеу

қағандарының дәуірі және басқа да тақырыптар бойынша фестивалдар өткізуге болады».

5. Дала фольклоры мен музыкасының мың жылы
«Бұл жоба аясында бізге «Дала фольклорының антологиясын» жасау керек. Мұнда Ұлы дала мұрагерлерінің өткен мыңжылдықтағы халық ауыз әдебиетінің таңдаулы үлгілері – ертегілері, аңыз-әфсаналары, кыссалары мен эпостары жинақталады. Сонымен қатар қазақтың қобыз, домбыра, сыбызғы, сазсырнай және басқа да дәстүрлі музыкалық аспаптарымен орындауға арналған маңызды туындылар топтамасын – «Ұлы даланың көне сарындары» жинағын басып шығару қажет. Ұлы даланың фольклоры мен әуендері заманауи цифрлық форматта «жана тыныс» алуға тиіс. Бұл жобаларды жүзеге асыру үшін көшпенділердің бай мұрасын жүйелеуге қабілетті ғана емес, сондай-ақ оның өзектілігін арттыра алатын отандық және шетелдік кәсіби мамандарды тарту маңызды».

6. Тарихтың кино өнері мен телевизиядағы көрінісі
«Қазақстанның өркениет тарихының үздіксіз дамуын көрсететін деректі-қойылымдық фильмдердің, телевизиялық сериалдар мен толықметражды көркем картиналардың арнайы циклін өндіріске енгізу керек. Аталған жобалар кең халықаралық ынтымақтастық аясында отандық және шетелдік үздік сценаристерді, режиссерлерді, актерлерді, продюсерлерді және заманауи кино өндірісінің басқа да мамандарын тарту арқылы жүзеге асырылуға тиіс. Қызықты әрі мелодрамалық сарындармен қатар, көрермендер үшін танымал фэнтези және шытырман оқиғалы блокбастерлердің элементтерін қоса отырып, жана тарихи теле-кино туындылардың жанрларын барынша кеңейту қажет».

(Осы мақалаға орай пікірлерді 5-беттен оқыңыздар)

Оқшау ой

Мемлекеттік қызмет және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігі төрағасының орынбасары Олжас Бектеновтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы бұлжытпай сақтауы үшін бірінші бастынып жеке жауапкершілігі туралы мәселе жуық арада депутаттардың қарауына жіберіледі. Заңнамада осындай норманың болмауы жемқорлыққа қарсы күрестің тиімділігін азайтады. Әлбетте, сыбайлас жемқорлықтың жолын кессе, кім қарсы келсін? Әйтсе де, таяқтың екі ұшы болатынын да ескерген жөн. Заңға бұл өзгерту еңсе, іскер

соның есебінен көктем-қуыз айларында жанармай тапшылығының қайталанбағаны «ұмыт» қалады. Авиация отыны өзімізде көптеп, өндіріле бастағаны, тіпті бағасы өспесе, «басы ауыратын» бензиннің өзімізден артылғанын енді экспортқа жөнелтетіміз – біле білгенге үлкен іс. Энергетиканың осы саласындағы тәуелсіздік деуге тұрарлық ерен жетістік. Әрине, қолдағы барды ұқсатып отырған нағыз менеджер бертіпге дейін қолдан тапшылық тудырып, екі ортада «қудайы беріп қалатын» лоббистерге қалай жақсын? Иә, Қауіпсіздік Кеңесінде сыңға алынған электр қуаты және жылумен жабдықтау саласына энергетика министрлігі жауап береді. Бірақ

БАРДЫ БАҒАЛАУ

Һәм адал басшыны орнынан «ұшыратын» шокпарға айналмай ма деген күдік басым. Әу баста 2013 жылы айтылған ұсыныстың әлі күнге дейін заң жүзінде бекітілмегені де содан болар. Биыл энергетика министрі Қанат Бозымбаевтың басынан бұлт кетпей қойды. Екі орынбасары істі болды. Жанадан келген вице-министр Анатолий Шкарупа осы аптада қамауға алынды.

Энергетика министріне тісін қайрап жүргендер «енді кететін шығар?» деп алақанын ысқылап шыға келді. Базбіреулер «Отын нарығын қамтамасыз ету, баға құрау сияқты процестерге ол ықпал ете алмайды. Оқтын-оқтын орын алатын тапшылық та оның құзырында емес» деп түйреуге көшті. Мұндайда, әрине, Қанат Бозымбаевтың дәл сол отын нарығында қыруар шаруа тындырғаны ауызға алынбайды. Жылдар бойы сағыздай созылған үш мұнай өңдеу зауытының модернизациясын аяқтағаны,

жанармай нарығы сияқты, мұнда да бұрыннан қордаланған түйткіл жетерлік. Оның бәрін шаруақор министр өзіне тән ұқыптылықпен, табандылықпен шешеді деген сенім де бар. Жанармай нарығын ретке келтіргені сияқты. Журналистер әділет министрі Мараг Бекетаева «вице-министрлеріңіздің жемқорлығы әшкереленсе, не істейсіз?» деген қыршаңқы сауал қойған-тұғын. «Мен біреудің басына кіріп, онда не болып жатқанын біле алмаймын ғой. Егер ол маған білдірмей қандай да бір құқық бұзуға барса, нәліктен менің жауапкершілігім туралы мәселе туындауы тиіс? Автоматты түрде отставкаға кету туралы мәселе бүкіл әлемде қатаң бекітілмеген. Әр жағдайда саяси жауапкершілік ішкі партиялық ережемен реттеледі» деген. Ол бұл мәселеге үстірт қарамауды өтініп еді. Бірақ шокпарды орынсыз сілтейтіндер құлақ асады дейсін бе?

Гүлнар АХМЕТОВА

Сөз-Жебе

Айдос САРЫМ,
саясаттанушы:

«Соңғы 10 жылда қазақ тілінде білім алатындардың үлесі артуда. Бұл аудитория қазақ тілді ТВ-контенттің негізгі тұтынушысы бола алады. Алайда бұл телеарналар рейтингісіне ешқандай әсер етіп отырған жоқ. Бүгінде рейтинг дайындайтын TNS компаниясына сын айтылуда».

Аптаның айтары

Бекболат ТІЛЕУХАН,
мәжіліс депутаты:

«Шетелден өртеректе көшіп келіп, Қазақстан азаматтығын алу үшін ең алдымен оралман куәлігін алып, өрі қарай тұрақты тіркелетін үй таба алмай, үй табылса, бір кездегі ықтияр хат және азаматтық алуға керекті қысыны бар, қысынсыз құжаттармен, сонымен қоса, зорға алатын анықтамалардың бәрін жинап болғанша бар болғаны бір жылға берілетін оралман куәлігінің мерзімі өтіп кеткендіктен, олар азаматтыққа қабылданбай қалып отыр».

АПТАНЫҢ АЛТЫ АУЫЗЫ

6 МЫҢ

астаналық жолақы төлеуден жалтарғаны үшін айыппұл төледі

20

жылдан бері ақтөбелік тұрғын азаматтығын ала алмай жүр

47

жылқыны қолды өтпек болған жамбылдық барымташылар қолға түсті

1500

қызылжарлық тұрғын баспаналы болды

1,5 МЛН

теңге Қызылжардағы алиммент төлеуден қашқан өкелердің қарызы

67 МЛН

доллар білім және ғылым министрлігінің білім сапасын жақсарту үшін шетелден алатын қарызы

ДӨП пікірсайыс клубының бүгінгі тақырыбы – тариф мәселесі. Жылу мен электр энергиясы, ауыз су мен көгілдір отын бағасы соңғы жылдары тек көтерілумен келеді. Мұның себебі неде? Қадағалаушы орындар қайда қарап отыр? Мәжіліс депутаты Омархан Өксікбаев пен журналист Дәулетхан Қыдырбайұлы осы сұрақтар төңірегінде сұхбаттасты.

Дәулетхан Қыдырбайұлы: Омархан Нұртайұлы, соңғы 20 жылда ел ішінде газға, суға, тіпті көмірге де тариф өсуден ғана келеді. Оның ішінде электр қуатын өндіруді алатын болсақ, солтүстік аймақтар солтүстік көршімізге тәуелді демесек, басқа өңірлерде өзімізде өндіріледі. Мұндай да, газ да, көмір де бар. Ал тарифті осынша қымбаттатса беруге қандай да бір негіз бар ма?

Омархан Өксікбаев: Жалпы сөзін дұрыс. Қазақстанда бәрі бар. Бүгінгі күнге халықтың мұқтажына керек электр энергиясы өзімізде өндіріледі.

кезде баға аспандап кетеді. Оларда техникалық өңдеу деген болады. Техниканың өзі тозады ғой. Оны жанарту керек. Кезінде Елбасының нұсқауымен техникаларды жанартып, тарифтің өсуіне мүмкіндік берілді. Ал қаншасы жанарды? Одан есеп алған ешкім жоқ. Ал қазір олар «Ойбай, бізде апаттық жағдай болып жатыр. Біздегі тарифті түсіретін болсақ, апаттық жағдай болады», – дегенді тағы айтады. Сондықтан оларға ақшалай көмек беруіміз, болмаса тарифті

қайдан төленеді? Әрине, ол басшының қалтасынан төленбейді. Айыппұл мекемеге салынады. Яғни мекеменің шығынына кетеді. Ол қайтадан айналып келіп, тарифтен алынады. Басшыға да салынады. Бірақ оның мөлшері масаның шаққанындай да болмайды. Керісінше, девидент ретінде бонусын алды ғой. Ол баяғыда-ақ бонусты қалтасына басып алған. Бағанағы айтып отырғаным оны ешкім қайтармайды. Өйткені оған негіз жоқ. Әлі күнге дейін ертенге

KÓKEIKESTI

E-mail: jas_qazaq@mail.ru

www.jasqazaq.kz

Мазасыз мүйіс

ВИЧ қазір жаман аурудың біріне айналды. 13 жастағы бозбала Рақым жұқпалы ауруды осыдан он жыл бұрын жұқтырыпты. КТК телеарнасы жеткішсіздіктің жүзін жасырып көрсетті. Тіпті аты-жөнін де өзгерткен. Өйткені, қоғам бұл дертке үрке қарайды. ВИЧ-пен ауыратынын білсе, Рақымның мектепке баруы түгілі, достарының арасында еңсесін көтеріп жүруі қиын. Бозбала бойын дөңдеген дерттің атын да, затын да білмейді. Анасының бұйырымымен үзбей дәрі ішеді. Рақымның айтуынша, оған анасы: «Жүрегің ауырады. Сенің жүрегің үлкен адамдардың жүрегіндей. Сол үшін үнемі дәрі ішіп тұруың керек», – деп отырады екен. Шалдыққан кесел туралы өзіне анасы да айтпапты.

бойын аулақ салуға тырысады. Тіпті тосырақ қарайды. Дәрігерлер бұл кеселдің жыныстық жолмен немесе қан құйғанда жұғатынын баяғыда ескертіп, дабыл қакты. Жанетта Жазықбаева – «Балаларды СПИД-тен қорғайық» қоғамдық қорының төрайымы. Ол осыған дейін жүздеген баланың статусын ашқан. Маманның айтуынша, қауіпті диагнозы бар балаларға дертін 6 мен 12 жас аралығында естірткен дұрыс. Одан кейін тиісті ем-дом қабылдап тұрса, ВИЧ-пен ауыратындардың өзі отбасын құрып, бала сүюге мүмкіндігі бар. Жанетта Жазықбаева айтуынша: «Сол балалар қазір отбасын құрып жатыр. Бес баламыз, яғни 3 ұл отау тігіп, 2 қыз тұрмысқа шықты. Қазіргі таңда 6 немере өсіп келеді. Бәрі аты жаман аурудан құлан-таза. Әйелдері де, күйеулері де дерттен аулақ. Медицинаның денгейі жоғары болғаннан кейін, антиретровирустық терапиядан өтіп жүргендіктен, балалары сап-

ХАЛЫҚТЫҢ ЕСЕБІНЕН БАЮҒА БОЛМАЙДЫ

Бүгінде бізде профицит бар деп ашық айтуға болады. Көмір мен су өзімізде жеткілікті. Кезінде кенес заманында тиын болған дүние неғып соншалықты шарықтап аспанға шықты екен. Оны Бас прокуратура Елбасының нұсқауын тоспай-ақ, тексерсе болатын еді.

Дәулетхан Қыдырбайұлы: Мысалы, монополияға қарсы комитет бар ғой!

Омархан Өксікбаев: Иә, монополияға қарсы комитетіміз де бар. Құқығы мен мүмкіншілігі жетеді. Функционалды мүмкіндіктері заңды түрде жасалған. Солардың барлығы өндірілуінің бұрынғы бағасымен пайдаланушыға жеткен бағасын салыстырып отыруы тиіс. Бұл біздің өндіріші мен сатып алушыға, одан кейін тұтынушыға тауарды дұрыс жеткізбегенінін кесірі. Қазір үкіметке осы сұрақты қойғым келеді. Екібастұзда 1 кВ энергияны қанша тентенден өндіріп отыр? Айтсыншы, осыны халыққа... Олар мұны айтпайды. Ол жабық ақпарат. Ал ол аса қымбат емес. Өйткені көмір жанында. Ал бізге келгенде, Астанаға келген кезде 14 тентен болып отыр. Осыны сұрайтын уақыт жетті. Мұның ортасында кім тұр? Кімнің қалтасында қанша қаражат қалып жатыр? Халықтың есебін кім байып жатыр? Осыған балама ретінде мүмкін біреу арзан электр энергиясын өкелетін шығар. Оған қандай жағдай жасап отырмыз? Оны ешкім зерделеп, ешкім айтып жатқан жоқ. 2-3 тенте арзанға энергия әкелеміз дейтіндер де бар. Ал соларға жол берілмейді. Өйткені нарықтың бәрін өздері жаулап алған.

Кешегі Қауіпсіздік Кеңесінде айтылған Клебанов соның төңірегінде жүр. Соған қатысты бір нәрсені өзгертетініне күмәнім бар. Өйткені барлығы нарықты жаулап алған. Оны бұзу – өте қиын. Үкіметтегілердің де азуы батпайтын секілді. Тексеруіміз, зерделеуіміз керек. Жылда егін оратын

өсіруге жағдай жасауымыз керек болады.

Дәулетхан Қыдырбайұлы: Осы саясатты жүргізіп отырған өкілетті орган бізде бар. Қолын байлап отырған заң, әлдеқандай құжаттар жоқ шығар?

Омархан Өксікбаев: Олар қай заң қолын байлап отырғанын айтсыншы! Заң жағынан жағдайдың барлығы жасалған. Бізде мүмкіндіктің бәрі туғызылған. Заң жүзінде оларға шектейтін ешнәрсе жоқ. Екінші мәселе – оның орындалуында. Талап қоя білуде. Кішкене болса да азу көрсете білуде. Жан-жаққа алаңдамай азуын көрсете білуде. Қолына қарап, жалаңдайтыны да бар. Біз тарифті өсірткізгеннен кейін оларға белгілі бір норматив беруіміз керек еді. Тапқан табысының 30 пайызын техникалық өңдеуге жіберуі керек.

«Алдына ас қойдым, екі қолды бос қойдым» дегендей, бұлардың бәріне мүмкіндікті бердік. «Енді асай бер» дедік. Бәрі асап жатыр. Мұның бәрі халықтың мойнында, халық төлеп отыр.

Дәулетхан Қыдырбайұлы: Тариф ретінде ғой...

Омархан Өксікбаев: Иә, тариф болып. Халық төлейді. Екіншіден, соның тұтынушылары төлейді. Соның есебінен олардың да тауарының бағасы өседі. Міне, инфляцияның өсу себебі осыдан.

Дәулетхан Қыдырбайұлы: Қазір тарифтер бойынша тексерулер жүріп жатыр. Осыған орай монополистерге қандай жаза қолданылады? Оларға қандай жауапкершілік жүктелуде?

Омархан Өксікбаев: Үкіметте монополияға қарсы іспен айналысатындардың өз құқығы бар. Егер заң бұзып, тарифтерді негізсіз өсірсе, оларға айыппұл салады. Шынын айту керек, кезінде мен айыппұлды молырақ қылсақ деп едім. «Маса шаққандай емес, ара шаққандай болса!». Ол айыппұл

қарайтын көзқарас жоқ. Бүгінгі күнмен ғана өмір сүріп келе жатыр. Бүгін ғана осыны қалтама басып қалуым керек деген ой басым. Ал ертенгісін ойлап отырған басшылар шамалы. Басшылық сәл қысым көрсетсе, басқа қызметке кете салады. Біздің банкирлер сияқты. Бірін қысса, екіншісіне барып отырады. Сол сияқты мына жерде ешқандай жауапкершілік жоқ. Өйткені ол басқа орынға тез ауыса салады. Уақытша да қызмет атқара береді. Бірде орынбасар болып барғанын естисін, бірде бастық болып шыға келеді.

Дәулетхан Қыдырбайұлы: Құзырлы мекемелердің үлкен, ірі монополист компанияға тісі батпай отырған жоқ па. Айталық, сол антимонополиялық комитеттің немесе бас прокуратураның, экономика министрілігі болсын осындай көрініс. Елбасының олардың жазасын беру керек деп шегелеп айтуында мән бар секілді...

Омархан Өксікбаев: Өкілетті орган болсын, құқық қорғау органы болсын, оның басшысы алаңдап жұмыс істейтін болса, ол бір минут та орнында отырмай кетуі керек. Алаңдаушылықта жұмыс істейтін басшының 1 тыын да пайдасы жоқ. Мемлекетке де, осы үкіметке де пайдасы жоқ. Мен бір ғана нәрсені айтқым келеді. Қауіпсіздік Кеңесінде осы мәселенің қаралуы, мұның мемлекет экономикасының қауіптілігін көрсетіп отыр. Олай болса, сол қатерлі жағдайға кім әкелді? Оның артында құзырын толық атқармаған қызметкер тұр. Сол қызметкерді басқаратын басшы тұр. Солардан да сұрау керек! Кеше бір вице-министрге сөгіс берілді. Сонымен ғана шектелді. Оның өзі қызметке кеше ғана келген. Оның алдында істегендердің бәрі қайда Алдын алатын жағдайлар неге жасалмады. Талдау болмай тұр. Үкімет осының бәрін сұрау керек, халыққа айту керек.

ДАБЫЛ ҚАҚТЫРҒАН ДЕРТТІҢ ДАУАСЫ

Ол кісіден шындықты баладан неге жасырып жүргенін сұрадық. Мақпал көкірегі қарғайрылып: «Балам дәріні неге іше беремін деп сұрады. Бірақ балам өзінің қандай кеселге шалдыққанын анық білмейді», – дейді.

ВИЧ-ке шалдыққандардың диагнозын естіртуді дәрігерлер тілінде «науқастың статусын ашу» дейді. Мақпал ұлына статусын естіртуге әлі ерте деп санайды. Тіпті айтудан жүрексінеді. Өйткені ес біліп қалған ұлының психологиялық күйзеліске түсіп кетуі мүмкін. Бұдан бөлек, күнөкістің қиындығы мен айналадағы адамдардың бұларға тосырақ қарайтыны өз алдына әңгіме.

Жас отбасы тұңғышы Рақым туғалы бері әркімнің босағасын паналап, 4 баламен пәтерден-пәтерге көшіп жүр. Үй сатып алуға ақша қолбайлау. Бірақ қамқоніл әйел пәтер иесіне ВИЧ-пен ауыратынын жасырмай айтады. Ол «Пәтердің қожайыны бәрібір ертен бір жағдайға ұшыраса, бәрін бізден көруі мүмкін. Сол үшін алдын ала ескертіп қоямын», – дейді.

Біз ол кісіден адамдар қалай қабылдайтынын сұрадық. «Бір немесе бір жарым айдан кейін құбылып шыға келеді. Үйден шығындар. Пәтерді босатындар. Көшіндер, кетіндер! – деп пәтерден қуғандай шығарып салады. Сондықтан, бір пәтерде ұзақ уақыт тұрақтай алмаймыз», – деп, қамықты.

Естеріңізде болса, осыдан 10 жыл бұрын Шымкент ауруханаларында бейкүнә сәбилер жаппай ВИЧ жұқтырған еді. Рақым – сол сәбилердің бірі. Ақ халаттылардың салактығынан сол кезде 149 бала қатерлі дертке шалдыққан. 2006 жылдан бері олардың 13-і көз жұмды. Денсаулық саласындағы мамандарды аяқтан тік тұрғызып оқиғадан кейін 21 адамның үстінен қылмыстық іс қозғалып, оған «дәрігерлер ісі» деп айдар да тағылған. Айықпас кеселге душар болғандардың алды сол кезде 13-14 жаста болса, ең кішісі бесіктегі періште еді.

Сол бір қасіретті оқиғадан бері жұрт ВИЧ-ке шалдыққандардан

сау туылуда. Ондай отбасылар «дискондртты жұптар» деп аталады. Мұндай жұптың бірінің қан құрамындағы ВИЧ инфекциясы жеңілдеу болса, ол тиісті дәрілерін ішіп отырса, дүниеге сау ұрпақ әкеледі.

Жанетта ханым айтқан «дискондртты жұптың» бірі – Еркебұлан мен Ақмарал. Екеуі былтыр автобуста танысыпты. Ақмарал ВИЧ-пен ауырады. Ал күйеуі қатерлі инфекциядан

дін аман. Екеуінің махаббатына қыздың бойындағы кесел де кедергі болмапты. Керісінше, Еркебұлан 20 жасар қызды үйіне келін қылып түсірген.

«Басында біз қыз бен жігіт болып махаббат болып жүрген кезде, бәрінің басын ашып алдым. Ауруымын сырын айттым. Күйеуім бәрін түсінді», – дейді жас келіншек.

Аймақта ВИЧ инфекциясына шалдыққан науқас алғаш рет 1993 жылы тіркеліпті. Шымкенттік дәрігерлер бірер күн бұрын адамның иммунитеті тапшылығы вирусына қатысты соңғы 25 жылдың қорытындысын жариялаған.

Жасыратыны жоқ, ВИЧ жұқтырған адамнан қашақтаймыз, ат-тонымызды ала қашамыз. Бірақ дер кезінде ем-домын қабылдап, дәрігерлердің бақылауында жүрген жандардан қорқудың қажеті жоқ. Өйткені олар да қоғамның бір мүшесі. Ел қатарлы өмір сүруге құқылы. Тіпті Еркебұлан мен Ақмарал секілді отбасын құрып, бала сүйіп отырғандары да аз емес. Сондықтан әлі күнге дейін емі табылмаған жұқпалы дертке шалдыққандарды өзекке теппей, өзімізге жақын тартып, қоғамға қосу баршамызға ортақ міндет болып тұр.

Бек ӘБИЕВ, «Annan» КТК

Жедел жәрдем жыры (хикая)

Науқас: Жаныма батып ауруым, Жедел жәрдем шақырдым. «Автоматпен» сөйлеп, Миды әбден қатырдым. Айта алмай дертімді, Ақыры таң атырдым.

Жедел жәрдем операторы: Желіде күте тұрыңыз, Шыдаңыз жауап береміз. Ауруыңыз асқынып, Тұрса ғана келеміз!

Бас дәрігер: Қоңырауды мұқият тыңдаңыздар, Ата-ананы кінәлап жүрмеңіздер. Әрбір іске жауапты адам керек, Жедел жәрдем қызметін жөндейдер!

Рейтинг

Халықаралық S&P Global Ratings агенттігінің сарапшылары «ҚазМұнайГаздың» өтімділікті басқару саясатын сақтықпен жүргізіп, мерзімі жақындаған кезде қарыз міндеттемелерін алдын ала қайта қаржыландырып отырғанын атап өтті.

S&P Global Ratings халықаралық агенттігі жуырда «ҚазМұнайГаз» ұлттық компаниясының халықаралық деңгейдегі ұзақ мерзімді корпоративтік рейтингін «BB-» дәрежесінен «BB»-ға көтерді. Сондай-ақ жеке рейтинг бойынша ұлттық компанияның несиелік төлеу қабілеті «B»-дан «B+»-ке өсті. Бұған тұңғыш рет макроэкономикалық факторлардың жақсаруы ғана емес, сонымен бірге компания тарапынан жүргізілген белсенді іс-қимылдың да ықпалы болғаны анық.

Агенттік пікірінше, КМГ рейтингін көтеруге ықпал еткен негізгі жәйттерге қоса, мұнай бағасының өсуі, компанияның шығынды азайтуға, капитал шығынын тұрақтандыруға, топты шоғырландыруды күшейтуге және компания басшылығының өтімділікті басқарудағы байсалды саясаты нәтижесінде КМГ қаржысының орталықтандырылуы сияқты факторлар да ықпалын тигізді.

Қомақты инвестицияны қажет ететін Павлодар, Атырау, Шымкент мұнай өңдеу зауыттарын модернизациялау сияқты ірі жобалар жүзеге асқаннан кейін компанияның капитал жұмсау көлемі азайды. Ал тәулігіне 270 мың баррель

орай рейтинг агенттігі КМГ-ның қарызы 2018 жылдың соңына қарай 11 млрд долларға дейін қысқартынын атап өтті. Салыстыру үшін айтсақ, былтырғы жылдың соңында КМГ қарызы 13,3 млрд долларды құраған болатын.

Қарызбен жұмыс істеуге бағытталған менеджменттің күш-жігерінің арқасында

жүктемесінің азаюы да өз ықпалын тигізеді. Агенттік болжамына, КМГ-ның қарызы ағымдағы жылдың соңында 11 млрд доллардан да төмендеуі тиіс.

КМГ-ның жалпы қарызы аяатынына BCC Invest басқарма төрағасының орынбасары Александр Дронин де сенімді.

КӨРСЕТКІШ ЖАҚСАРДЫ

Агенттік атап көрсеткендей, «ҚазМұнайГаз» – мемлекеттің стратегиялық маңызы бар мұнай-газ секторындағы негізгі активі. Елдегі маңызды деген барлық мұнай кәсіпорындарындағы үлеске ие. Сондай-ақ жаңа активтерге де қол жеткізе алады. Компания Қазақстандағы ең ірі экспорттер, салық төлеуші және жұмыс беруші компания. Сонымен бірге ол ішкі нарықты төмен бағадағы отынмен жабдықтайды.

серіктестері алдындағы қарызын өтеуге арналған алдын ала төлем сомасын ұлғайту арқылы қол жеткізді. Мұның өзі КМГ қаржысын үнемдеуге септігін тигізді. «ҚазМұнайГаз» Барлау-Өңдеу» АҚ тобының трансформациясы да сәтті аяқталды. Оның қаржысы КМГ үшін қолжетімді бола түсті. Ол қаржыны компания өзінің қарыз міндеттемелерін өтеуге жұмсай алады. Осыған

биылғы жылы 3,12 млрд доллардың еурооблигациясы қайта қаржыландырылды. Соның нәтижесінде міндеттемелерді теңгермелі түрде өтеу мүмкін болды. Ковененттардың, яғни кредиторлардың тарапынан қойылған бірқатар шектеу шараларын өзгертуге қол жеткізілді. Forbess.kz жазғандай, мұнай бағасының өсуі де рейтингті қайта қарауға ықпал еткені сөзсіз. Halyk Finance директорының орынбасары Станислав Чуветің пікірі S&P агенттігінің көзқарасымен дәлме-дәл келеді.

– Мұнай бағасының барреліне 40 доллардан қазір 70-80 долларға дейін өсуін есепке алсақ, біз S&P пікірімен келіспеуге негіз жоқ деп санаймыз, – деді ол. Мұнай-газ сарапшысы Жарас Ахметов та мұнай бағасының көтерілуі КМГ үшін жағымды фактор екенін айтады.

– Мұнай бағасы кымбаттап жатыр. КМГ-ның ішкі шығыны қысқарды. Тиімсіз активтерден компания арылды. Мұнай бағасы құлдырағаннан кейін топтағы сервистік компаниялар шығынын азайтты. Қазір олар қайта жұмыс істей бастады. Сондықтан, менің ойымша, рейтинг агенттігінің «ҚазМұнайГаздың» қаржы жағдайы алдағы кезде жақсаратын деген пікірімен толық келісуге болады, – деді Жарас Ахметов. Қаржы көрсеткіштерін жақсартуда қаржы

– «КМГ Барлау-Өндіруден» миноритарийлердің кетуімен КМГ оның балансындағы 3-4 млрд доллар көлеміндегі қаржыны алады. Оны не дивиденд ретінде алады. Не болмаса, осы заемның есебінен ұлттық компанияның қарызын төлейді, – деп атап өтті Александр Дронин.

Қаржы кеңесшісі Расул Рысмамбетов те осы жәйтке назар аударды.

– 2017-2018 жылдары КМГ аса бай «КМГ Барлау-Өндіру» компаниясын қосып алды. Сөйтіп облигация иелерімен сәтті келісім жасады. Сол үшін де компанияның қарыз міндеттемесі төмендеді, – дейді ол.

– Меніңше, рейтинг агенттігінің болжамы дұрыс. Себебі КМГ көрсеткіштері жан-жақты жақсаруда. Нақты цифрларды тізіп беру қиынға соқса да, қарыз жүктемесі 11 млрд доллардан да төмендеуі мүмкін. Дегенмен компанияның стратегиялық маңызы бұл фактордың жағымсыз әсер етуіне жол бермеуі тиіс, – деді Рысмамбетов.

S&P өз болжамын қорытындылай келе, қазіргі кезде компанияға сыртқы факторлардың әсері мол екенін атап көрсетті. КМГ рейтингі «Қашаған Б.В.» компаниясының 50 пайыз үлесін сатып алу опционның жүзеге асыруға байланысты жоспарына да тәуелді. Бұл мәселеде акционердің қолдауы да маңызды. Мәселен, опционды орындауда қаржыландыру капиталға қаржы құю немесе IPO-ны жүзеге асырудан түскен қаржы есебінен болса.

Талап ТІЛЕГЕН

Инфографика

ЕҢ ҚЫМБАТ СУ ҚАЙ ҚАЛАДА?

Импорт

20 қарашада АҚШ-та өндірілген құс етін Ресей өз аумағы арқылы елімізге әкелуге уақытша тыйым салды. Сондағы сылтауы – осы өнімнен табылған дәрі-дәрмек, сондай-ақ Еуразия экономикалық одағына мүше мемлекеттердің мақұлдауын қадағалайтын «қазақстандық жүйенің жоқтығы».

МҰНДА ҚАНДАЙ КІЛТИПАН?

2009 жылға дейін Ресейдің өзі АҚШ-тан құс етін орасан көлемде сатып алатын. Жұрт аузында «Буштың сирағы» аталып кеткен өнім өткен ғасырдың 80-жылдарынан бастап терістік көршіміздің нарығын жаулап алды. Әрі жыл өткен сайын оның импорты арта түсті. Росстат дерегіне, 2006-2007 жылдары Ресей жылына 1,3 млн тонна құс етін сатып алатын. 2009 жылғы экономикалық дағдарыстан кейін ғана отандық өндіріске ден қойды. Сөйтіп бұл бағыттағы импорт көлемін азайтты. Айталық, 2014 жылы бұл елдегі құс етінің импорты 454,5 мың тонна болса, ішкі өндіріс 3,9 млн тоннаға жетті (2007 жылы – 1,4 млн тонна). Жалпы Ресей мен АҚШ арасында дәл осы құс етіне байланысты текетірес бұрыннан бар. Бірақ әңгіме ол туралы емес. Күні кеше Ресейдің ветеринарлық және фитосанитарлық бақылау жөніндегі федералдық қызметі өз нарығына күмәнді өнімді өткізбеу үшін уақытша шектеу қойғанын мәлімдеді. Әрине, көршіміздің қандай да бір өнімге оқтын-оқтын шектеу қоятыны үйреншікті жәйт.

Осы орайда еліміздің ауыл шаруашылығы министрлігі таратқан баспасөз хабарламасында былай делінген: «Ветеринарлық-санитарлық бақылаудан өтетін тауарларға қатысты уақытша шектеу немесе зертханалық бақылау режимін күшейту (сынақ протоколы, сынама актілері)

экспортқа шығатын, сондай-ақ өз аумағымыз арқылы өтетін бүкіл өнімді ветеринарлық құжатпен ғана жібереміз. Сәйкесінше, бұл тауардың қандай шикізаттан жасалғанын, өңдеудің қандай түрлері қолданылғанын, өнімнің қандай түрі болып нарыққа жететінін, ішкі нарыққа кетті ме, әлде сыртқа ма, бәрін бақылап отыруға мүмкіндік береді».

Ал «Россельхознадзор» көлденең тартқан бақылау жүйесіне келсек, елімізде ол жүйені 2016 жылы 12 мамырда Ресей, 2016 жылы 6 мамыр Беларусь, 2017 жылдың 21

ақпанында Армения мақұлдаған. Сондықтан үш жылдан бері онлайн-режимінде аппарат алмасу жүзеге асып келеді.

Вице-министрдің айтуынша, бұл ешқандай да сауда соғысы емес. «Өзара ынтымақтастық арта түсуде. Сондықтан онлайн-режимде келіссөз жүргізу туралы шешімге келді» дейді ол.

Орайы келгенде айта кетейік, бір ай бұрын елімізге АҚШ-тан әкелінетін құс етінің көлемі 140 мың тоннаға жетті (бұған дейін 110 мың тонна сатып алатынбыз). Импортты бұлайша ұлғайтудың себебі де жоқ емес. Дүниежүзілік сауда ұйымына мүше боларда осындай шарт қойылған. Әйтпесе, әлгі 110 мың тонна мен өзімізде өндірілетін өнімді қосқанда, ішкі нарықты қамтамасыз етуге өлден жетіп тұр (сұраныс 300 мың тонна шамасында).

Отандық өндірушілер ішкі нарықтағы сұраныстың 60 пайызын қамти алады. Жоспар бойынша елдегі 20 құс фабрикасы 2023 жылға қарай өндіріс көлемін 300 мың тоннаға жеткізуі тиіс. Былтыр отандық құс өсірушілер 180 мың тонна өнім өндірілді. Биылғы жеке – 220-203 мың тонна. Ал 2027 жылы құс етін өндіру көлемі 740 мың тоннаға жетеді. Сол кезде импорттан арылып, экспортқа ден қоюға мүмкіндік туады.

Гүлнар АХМЕТОВА

Пікір

Ұлт көшбасшысының «Ұлы даланың жеті қыры» атты жаңа еңбегінің

алтын өзегі – Ұлы дала тарихын адамзат тарихына ұластырудың жаңа ұстанымдары деп тұжырымдауға болады. Бұл іргелі туынды ұлттық тарихымызға тың серпіліс әкелетін, болашақ ұрпақты өзінің құнарлы тарихымен, ұлы мәдениетімен қауыштырып, асқаралы рухани биікке бастайтын іргелі бастама.

Өкінішке қарай, еліміздің тарихында ежелгі дәуірлерімізге қатысты «актандар» аз емес. Сол шежірелі тарихымыздың адамзат

еді? Қазіргі дүние тарихынан бұл сауалға жарытмды жауап таба алмаймыз.

Елбасы планетамыздың әр түкпірінде қазіргі бізге мәлім өркениеттер дәуірлеп тұрған кезеңде біздің Ұлы даламызда да сол дәуірлерге лайық өркениеттер бастамасы болғандығын ғылыми ашылымдарға сүйене отырып, жүйелеп баяндайды. Мақаланың алғашқы тарауы – «Атқа міну мәдениетінен» басталады. Жылқыны қолға

QOĞAM logo with 'ja' symbol and contact information: E-mail: jas_qazaq@mail.ru, www.jasqazaq.kz

Белес

Еліміздегі жетекші жоғары оқу орны Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

халықаралық рейтингте кезекті сатыға көтеріліп, Орталық Азия аймағы мен Қазақстан жоғары оқу орындары арасында алғашқы болып әлемнің 250 үздік университеті қатарына енді. Сондай-ақ World University Rankings QS (Ұлыбритания) рейтингтік агенттігінің зерттеу қорытындылары бойынша да әлемнің үздік 50 университеті қатарына қосылды.

Орталық Азия мен ТМД-дағы теңдессіз көшбасшылығын дәлелдеген университет философия және саясаттану факультетінің жалпы және қолданбалы психология кафедрасының ашылуына 30 жыл толып отыр. Кафедраның тарихын білім ордасының шежіресінен бөлек, қарастыру мүмкін емес. Жоғары білікті ғылыми-педагогикалық кадрларды даярлауда жетекші қызмет атқарған университет пен кафедра тарихының бастауы біте қайнасып жатыр.

Елімізде психологиялық ғылымдардың дамуында ерекше орын алатын кафедра алғаш рет психологиядан ұлттық кадр даярлау ісін қолға алды. 1947 жылы университет ректоры әрі психология және педагогика кафедрасының меңгерушісі, ҚазССР Ғылыми академиясының академигі Төлеген Тәжібаевтың тереңнен ойлайтын тәжірибесінің

ТАРИХТЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ЖАҢА ҰСТАНЫМДАРЫ

өркениетімен қалай ұштасатынына осы уақытқа дейін толық жауап берілген жоқ. Соның түйіні осы мақалада шешіліп отыр. Аталмыш еңбекте сол ойларды жинақтап, жүйелеп, жаңа бір кезеңдік биікке көтеріп, адамзат тарихындағы Ұлы дала орнын қайта қарау жөнінде тың тұжырым ұсынып отыр. Тұтастай алғанда, «Ұлы даланың жеті қыры» дер кезінде, орайлы сәтінде шыққан бағдарламалық кешенді еңбек. Біз француз, неміс, грек, италия, испан елдерінің тарихын жақсы білеміз. Олардың адамзат тарихына алып келген өркениеттерінен де хабардармыз. Бірақ адамзаттың тарихы дегеніміз – бір ұлттың, бір халықтың тарихы емес. Ол – тұтас бір жиынтықтан тұратын жалпы жер бетінің тарихы. Міне, осы мәселені Елбасы уақыт пен кеңістік философиялық категориялар тұрғысынан саралайды. Осы екі ұғымның түйіскен жерінен ұлт тарихының туындайтынын көрсетеді. Бұл тұрғыдан келгенде, қазіргі италияндықтар өздеріне Рим империясын, гректер өздеріне грек өркениетін иемденеді. Ал сол дәуірде біздің Ұлы даламыз қандай жағдайда

үйрету арқылы көшпенділер жаңа өркениетке қол жеткізді. Сол арқылы дүниеге атқа міну үшін ауыздық, үзенгі сияқты мәдениет қоса келді. Ол сол дәуір үшін революцияға теңдес құбылыс еді. Не болмаса, металды ойлап табу. Алтайдың, Алатау, Каратаудың, Сарыарқаның қойнауынан табылып жатқан ежелгі кен орындарының арғы тарихына үнілер болсақ, оның негізі темір, қола дәуіріне тартатыны белгілі. Немесе алманың отаны – Алатау, қызғалдақтың атамекені – Жетісу жері екендігі ғылымда дәлелденгенмен, жалпақ әлемге әйгілі емес. Мұның бәрі Ұлы дала төсінің адамзат өркениетіне толассыз үлес қосып отырғандығының белгісі. Біздің елімізден осы кезге дейін төрт «Алтын адам» табылды. Ол – «алтынмен аптап, күміспен күптелген» бұйым ғана емес, сол дәуірдің өзінде ерекше өнер мен шеберлік технологияның болғандығының айғағы. Мәселен, «Алтын адамдардағы» әшекейлердің зергерлік өнер туындысы ретіндегі құндылығы қандай ғажап! Оның көркем өрнектері қазіргі өнердің өзіне өнеге бере алады. «Берел» қорғанынан табылған

ескерткіштердегі әшекейлер жоғары мәдениетпен жасалған. Әшекей бұйымдарын тіккен айрықша нәзік, жіңішке жібі бүгінгі шеберлердің өзін таң қалдыруда. Ата-бабаларымыздың адамзаттық өркениетке, өнерге, мәдениетке, жалпы адамның өмір сүру салтына қосқан үлесінің қоммақты екенін көруге болады. Оның астарында сол дәуірдегі біздің ата-бабаларымыздың кен де, терең дүниетанымы көрініс береді...

«Аң стилі» деген тіркесті ғылыми айналысқа тұңғыш рет Алтайдағы Минусин ойпатына археологиялық қазба жұмысын жүргізген ғалым В.В.Радлов енгізген. Осы бір тамаша жәдігерлердің біздің тарихымызға етене байланысты екендігі көп айтылмайды. Біздің көне тарихымыздың түбі – тұңғыш, тамырымыз – терең. Фольклорымыз бен музыкамыздың өзі ешбір халықтың мәдениетіне ұқсамайтын ерекше құбылыс. Тіпті басқаны айтпағанның өзінде, туысқан өзбек халқының өзінен ерекшеленіп тұрады. Осыдан-ақ, толтума қазақ музыка өнерінің тамыры тереңде, шалқары кең жатқанын көруге болады. Енді осы тұжырымдамалық ойды тарата баяндап, тереңдей зерттеу бүгінгі зиялы қауымның азаматтық парызы болуы керек. Бұл еңбектің келешекке үлкен бағдар түзген кешенді жоба екендігі даусыз.

Кенжехан МАТЫЖАНОВ,
филология ғылымдарының докторы,
Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері,
М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры

Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы – бір жарым жыл бұрын жарияланған «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасының заңды жалғасы. Президенттің бұл мақаласында еліміздің тарихы кеңінен қамтылған. Қалып Мырза Әлі ағамыздың «Біздің тарих – бұл да бір қалың тарих, оқулығы жұп-жұқа бірақтағы» дегендей, біздің оқулығымыз жұқа болып, шынын айтқанда, өз тарихымызды өзіміз білмей өскен ұрпақпыз. Біз басқа ұлттардың, басқа мемлекеттердің тарихын көп оқыдық. Өз ұлтымыздың тарихын бізден жасырып келді. Жерімізден Алтын адам табылып жатса, «ол – скифтердікі, оның қазаққа қатысы жоқ» делі. Алтын адам кезінде Шіліктің де табылған. Алтын адамның обаларын І Петрдың заманынан бері арнайы экспедициялар шығып, тонап келген. Ол мұралар Эрмитажда тұрғанымен қазаққа қатысы жоқ етіп көрсетті. Отырарды Иран мәдениетіне апарып тіреп тастайтын. Отырар кітапханасы деп мақтансақ, ол кітаптар сенін

тілінде болмаған дегенге дейін барды. Ал енді айналып келгенде, Мысырды билеген мөмлюктердің өзі біздің тілде сөйлеген. Оны біз емес, керек десеніз, Израиль ғалымдары айтып отыр. Қазақ тарихы өлең-жыр болып тасқа қашалғанымен, оны да монғолдарға тиесілі деген түсінік таңылған. Айналып келгенде, мойындамай келген дүниелерді осы мақала игеруге, меншіктенуге,

де мол болуы керек. Ал енді біз қандай үлес қостық. «Ұлы даланың жеті қыры» осыны түгендеп беріп отыр. Біздің скиф заманынан бергі «кентавр» деп жүргендері сақтар болып шығады. Ал атпен біте қайнасқан халық кім – ол қазақтар! Солтүстік Қазақстандағы археологиялық қазба Ботай мәдениеті ретінде танылып, сол жерде ежелгі дәуірде ең алғаш рет жылқыны қолға үйреткен кім дегенде – біздің қазақтар болып шықты. Осы елдің азаматтары болғанына кейін бәріміз де осы жердің тарихына ие болуымыз керек.

Готтардың тарихын өз жерінен шыққандықтан немістер иемденіп отыр. Рим империясы қазір дүниеде жоқ болса да, ол – қазіргі Италияның тарихы. Сол сияқты ежелгі мәдениет иелерінің заңды ұрпағы ретінде өзімізді тануымыз керек. Металлургияның дүниежүзінде ежелгі үш-ақ ошағы бар екен. Сол ошақтар өзіміздің Алтай мен Жезқазғанда табылған. Ал металл қорытудың басталған жері – мәдениет емей мемене! Табылған Алтын адам кимдерінің өзі – зергерлік өнердің шыны. Бұл бір мәдениеттің белгісі. Қалалық мәдениеттің тарихымызда болғанын Тараздағы ежелгі құбырдың, Түркістанда моншаның табылуы дәлелдей түседі. Міне, сондықтан сол ежелгі мәдениеттердің бәрине ие болуымыз керек.

Ұлықбек ЕСДӘУЛЕТ,
Қазақстан Жазушылар одағының төрағасы,
Мемлекеттік сыйлықтың иегері

Бүгінде рухани жаңғыру бағдарламасы еліміз бойынша кең көлемде жүзеге асуда. Елбасы Н.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы сол бағдарламаның жалғасы іспетті. «Қазақтың арғы-бергі тарихында біз ұялатындай ештеңе жоқ» дегенді бұрынырақ айтқан Елбасы бүгінде түп тамырымызды білуге, ұлттық тарихымызға терең үніліп, оның күрмеулі түйінін шешуге мүмкіндік туып отырғанын білдіріп, төл тарихқа оң баға берілуін, төл тарихын білетін, бағалайтын және мақтан ететін халықтың болашағы зор болатындығына сенім артады.

Мақала негізінен «Ұлт тарихындағы кеңістік пен уақыт» және «Тарихи сананы жаңғырту» атты екі тараудан тұрады. Бірінші тарауда алғаш ұлы дала төсінде пайда болған материалдық мәдениет сөз етіліп, атқа міну мәдениеті, ұлы даладағы ежелгі металлургия, аң стилі, Алтын адам, түркі әлемінің бесігі қазақтардың және Еуразияның басқа да халықтарының тарихында Алтайдың алар орны, Ұлы Жібек жолы, Қазақстан – алма мен қызғалдақтың отаны секілді тақырыптар қозғалған. «Тарихи сананы жаңғырту» тарауында алдағы уақытта бірқатар маңызды идеяларды жүзеге асыруға шақырған. Атап айтқанда, ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейінгі кезеңді қамтитын барлық отандық және шетелдік мұрағаттар дүниесіне елеулі іргелі зерттеулер жүргізу үшін «Архив – 2025» жеті жылдық бағдарламасын жасау қажеттігі. Дегенмен бұл маңызды жұмыс мемлекет есебінен атқарылатын «академиялық туризмге» айналмауын ескертіп, архив деректерін тек жинақтап қана қоймай, барлық мүдделі зерттеушілер мен қалың жұртшылыққа қолжетімді болуы үшін оларды белсенді түрде цифрлық форматқа көшіру аталған.

Елбасы пікірінше, «Өз тарихына деген мақтанш сезімін ұялатып, отаншылдық тәрбие беру мектеп қабырғасынан басталуға тиіс. Сондықтан, мектептер мен барлық өңірлердегі өлкетану музейлерінің жанынан тарихи-археологиялық қозғалыстар құру маңызды. Ұлт тарихын санаға сіңіру барша қазақстандықтардың бойында өз бастауларына деген ортақтық сезімін қалыптастырады».

Мақалада Ұлы дала Әл Фараби мен Ясауи, Күлтегін мен Бейбарыс, әз Тәуке мен Абылай, Кенесары мен Абын және басқа да көптеген ұлы тұлғалар шоғырын дүниеге әкелгенін, сондықтан, атакты тарихи тұлғаларымыз бен олардың жетістіктерінің құрметіне ашық аспан астында ескерткіш-мүсіндер қойылатын «Ұлы даланың ұлы есімдері» атты оқу-ағарту энциклопедиялық саябағын ашу, мақсатты мемлекеттік тапсырыс ұйымдастыру арқылы қазіргі

«Дала фольклорының антологиясын» жасау, қазақтың қобыз, домбыра, сыбызғы, сазсырнай және басқа да дәстүрлі музыкалық аспаптарымен орындауға арналған маңызды туындылар топтамасын – «Ұлы даланың көне сарындары» жинағын басып шығару, тез арада Қазақстанның өркениет тарихының үздіксіз дамуын көрсететін деректі-қойылымдық фильмдердің, телевизиялық сериалдар мен толықметражды көркем картиналардың арнайы киіпін өндіріске енгізу, ұлт қаһармандарын үлгі тұту үрдісін қалыптастыруға жол ашатын сапалы балалар фильмдері мен мультипликациялық сериалдарды аса қажет ететін өскелең ұрпақтың да талғамына ерекше назар аудару мәселелерінің маңызы аталған. Нұрсұлтан Әбішұлының айтуынша, «Біздің даңқты батырларымыз, ойшылдарымыз бен ел билеушілеріміз – тек Қазақстан ғана емес, сондай-ақ бүкіл әлем бойынша еліктеуге лайықты тұлғалар». Біз жоғарыда сөз еткендей, «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақала «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаланың жалғасы іспетті. Аталған бағдарламаның бұл жаңа компоненттері ата-бабаларымыздың көп қасырлық мұрасының цифрлық өркениет жағдайында түсінікті әрі сұранысқа ие болуын қамтамасыз ете отырып, оны жаңғыртуға зор мүмкіндік береді. Мақалада аталған соны әрі тың идеяларды жүзеге асыру шынайы рухани жаңғыруға кен жол ашатыны сөзсіз. Халықтың күткені де осы еді деп нық айтуға болады.

Құдайберді БАҒАШАПОВ,
PhD докторы

ЖАС ҰРПАҚҚА – ЖАҢА БАҒЫТ

әдебиеттегі, музыка мен театр саласындағы және бейнелеу өнеріндегі ұлы ойшылдар, ақындар және ел билеген тұлғалар бейнесінің маңызды галереясын жасау идеясы көтерілген. «Ұлы дала тұлғалары» атты ғылыми-көпшілік серияларды шығарып, тарату жұмыстарын жүйелендіру. «Түркі өркениеті: түп тамырынан қазіргі заманға дейін» атты жобаны қолға алу, бұл жоба аясында 2019 жылы Астанада Түркологтардың дүниежүзілік конгресін және әртүрлі елдер музейлерінің экспозицияларына ежелгі түркі жәдігерлері қойылатын түркі халықтарының мәдени күндерін ұйымдастыру, сондай-ақ википедияның үлгісінде Қазақстанның модераторлығымен түркі халықтарына ортақ туындылардың бірінші онлайн кітапханасын ашу, Түркістанды дамыту барысында оның халықаралық аренадағы беделін жүйелі түрде арттыру, «Ұлы дала» атты ежелгі өнер және технологиялар музейін ашу, «Ұлы даланың ұлы өркениеттері» атты жалпыұлттық тарихи реконструкциялар клубын құру,

ҒЫЛЫМИ МЕКТЕПТІҢ НЕГІЗІ ҚАЛАНДЫ

арқасында филология факультетінде психология мен логика бөлімі ашылды. Сол бөлімді бірінші болып аяқтаған құрметті ұстазымыз – Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, педагогика ғылымдарының докторы, психология ғылымдарының докторы, профессор Құбығұл Жарықбаев ғылыми-педагогикалық іс-әрекетін кафедрада жалғастырып жүргенін әрқашан мақтан етеміз.

30 жылдық тарихы бар кафедра ғылыми кеңістікте көптеген жетістіктерге жетіп, еліміздің мақтанышына айналды. Психология ғылымдарының докторы мен кандидаттарын дайындау үлкен үлес қосты. Белгілі ғалым, қазақстандық эксперименттік этнопсихологияның негізін қалаушы ұстазымыз, профессор С.Жақыпұлының жетекшілігімен кафедра негізінде 2 ғылыми шифрмен докторлық диссертациялық кеңес жұмыс істеп, көптеген ғылыми-зерттеу жүргізіліп ғылыми мектептің негізі қаланды.

Кафедраның ғылыми-зерттеулері заманауи талаптарға сай жүргізіліп, ғалымдарымыз жұмысының нәтижелерін әлемдік конгрестерде баяндауда (2008 жылы Германиядағы 29-әлемдік психологиялық конгресс, 2012 жылы Оңтүстік Африкадағы 30-әлемдік психологиялық конгресс, 2016 жылы Жапониядағы өткен 31-әлемдік психологиялық конгресс).

Әлемдік психологиялық конгрестер 4 жылда бір рет өтеді. Соңғы рет Жапонияда өткен әлемдік конгресте еліміздің ғылыми жетістіктері паш еттік.

Мерейтой қарсаңында кафедра ұжымы адам өміріндегі әлеуметтік салалардың мәселесін және уақыт сұраныстарын толық қамтыған зерттеулерді жалғастыруда.

Ағымдағы оқу жылында университет ғалымдарының Thomson Reuters мәліметтер базасында тіркелген журналдарда 283 мақала жоғары рейтингтегі 83 баспада басылса, оның 116-і шетелдік әріптестермен бірлесіп жарияланған ғылыми жұмыс. Ал Sciverse Scopus мәліметтер базасында тіркелген журналдардағы 386-сы университет оқытушыларының мақаласы. Осы көрсеткіштердің арасында жалпы және қолданбалы психология саласының ғалымдары бар екенін мақтанышпен айта аламыз.

Университет пен факультеттің барлық мүмкіндіктерін ұтымды пайдаланып, отандық психология мектебі үшін жетекші орындағы жалпы және қолданбалы психология кафедрасы маман даярлауда келешекте де алда болады.

Света БЕРДІБАЕВА,
Әл Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университетінің
профессоры, психология
ғылымдарының докторы

Ашық әңгіме

«Ғылым өндіріске жұмыс істеуі керек». Мұны ғалымдар ғана емес, мемлекеттік мекемелердің басшылары да биік мінберден айта бастады. Ал отандық ғылым өндірістің талабына сай дамып жатыр ма? Жас ғалымдар ғылымға қандай үлес қосуда? Осы сөзіңді өзекті сауалдарға жас ғалым, химия ғылымдарының PhD докторанты Қайрат Кеңес жауап береді.

Жас qazaq: Қайрат, жас ғалымдардың арасында ғылым жүгін аркалап жүрген маман-химиксің. Қазір қай саланы зерттеп жүрсің?

Қайрат Кеңес: Қазір қалдықтарды жою бойынша ғылыми жұмыспен айналысып жүрмін. Нақты айтқанда, радиация қалдықтарын имобилизациялауға (радиациялық қалдықты залалсыздандыру — ред.) арналған материалдарды синтездеу. Бұл үшін жана керамикалық материалдарды алу, бұдан бөлек, радиациялық қалдықтарды көмуге арналған қоймалар үшін конструкциялық материалдарды синтездеу жасалады. Елімізде қалдық көп. Әсіресе химиялық қалдық басым. Көмілмей, ашық жатқан зиянды қалдық қанша ма? Семей, Балқаштан тартып айтсам, казак даласында аяқ басқан сайын қалдыққа кезігесіз. Бізге қалдықты тиімді пайдаланып жатқан шетелдік компаниялар да бар. Мәселен, мұнай кеніштерінен жылына 2,2 миллион тонна күкірт

Қайрат Кеңес:

ҒЫЛЫМ ӨНДІРІСКЕ ЖҰМЫС ІСТЕУІ КЕРЕК

қалдығы шығады. Оны Қытай, Ресей сияқты бірқатар елдерге сатып жатыр. Қытайлар оны өңдеп, күкірт қышқылын бізге және өзге елдерге қайта сатады. Күкірт қышқылын «химияның наны» деп атайды. Демек, біз «ун» беріп, «нан» сатып алып жатқан жайымыз бар.

Жобамды толыққанды зерттеу үшін байқауға қатысқанмын. Шетелдің ғалымдары сараптау нәтижесінде 33 балл берді (ең жоғары балл — 36). Біздікілерге ұнамаған болуы керек, грантты ұтып ала алмадым.

Жас qazaq: Бізде ғылыммен айналысуға қажетті құрал-жабдық толық па?

Қайрат Кеңес: Химия, физика, металлургия ғылымын зерттеу үшін мамана қажетті құрал-жабдық, толыққанды зертхана қажет. Ондағы жабдықтар 1950–60–жылдарғы емес, XXI ғасырдың өнімі болғаны абзал. Мысалы, сізде «Жигулидің» қосалқы бөлшектері болса, одан «Mercedes» құрастыра алмайсыз ғой. Салыстырмалы түрде айтқанда, ғылымның қазіргі жағдайы дәл осындай. Біздің қолымызда «Жигулидің» заттары бар. Ал одан әлем мойындайтын ғылыми жаңалық ашуға міндеттіміз. Не «Mercedes», не «Toyota» жасап шығаруымыз керек.

Жас qazaq: Ғылыммен жан-жақты айналысуға, оны дамытуға мүмкіндік аз делік. Ал ғалымдардың денгейі қандай?

Қайрат Кеңес: Биыл Ресей ғалымдары оптикалық компьютер жасауды қолға алуда. Оны 30 жыл бұрын казак ғалымы жасаған екен. Бірақ ол жобасын іске асыруға мемлекеттен ақша ала алмай өмірден өтіпті. Бұл дерек жуырда Қазақстан ғалымдарының басқосуында айтылды. Сол жиында тағы бір дерек сөз болды. Мысалы, медициналық томография аппаратының отаны — бұрынғы Казак ССР Ғылым Академиясына қарасты физика-техника институты. Өйткені, аппараттың ең алғашқы технологиясын жасаған казак ғалымы. Жаңалық сол кездегі «Наука и жизнь» журналында жарияланған. Оны американдықтар су тегінге алыпты. Кейін АҚШ ғалымы медицинадағы серпінді жобасы үшін Нобель сыйлығын иемденеді. Қазір медицина томографиясын әлемге АҚШ сыйлады деп жүр. Жалпы, өзге елдің ғылымына үлес қосып жатқан казак ақыл-ойының жемісі жеткілікті.

Жас qazaq: Неге шетелде?

Қайрат Кеңес: Бізде базалық білім мықты. Талантты жастар көп. Сол жас ғалымдар өздері ойлап тапқан дүниені жасап шығарайын десе, мүмкіндік жоқ. Зертханалық құрал-жабдық, қондырғы, техника, технологияның бәрі ескі. Ғылымды қаржыландыру жүйесі дұрыс емес, қаражат инновациялық не жаңандық маңызы бар ғылымды зерттеуге толық жұмсаламайды.

Жас qazaq: Жыл сайын зерттеулерге арналған грант жеңімпаздары анықталады. Солардың әлемдік ғылымдағы үлесі қандай?

Қайрат Кеңес: Олардың ғылымдағы орнын анықтау үшін әлемдік деңгейдегі ғалымдардың мақалалары шығатын журналдардағы материалына қараймыз. Кімнің қандай мақала жазып жүргенін іздейміз. Әлемдік деңгейдегі журналдар 4 деңгейге бөлінеді. Еліміз бойынша 22091 ғалым бар. Оның 210-ы ғана шетелдік журналдарға 5 мақаладан шығарыпты. Бұны неге айтып отырмын? Бұл 20 мың ғалымды әлем мойындамайды деген сөз. Бірақ бәрі мемлекеттен өздерінің жобасына ақша алып жүр. 5 жылда 4700 ғалым шетелдік журналдарға небәрі бір мақала ғана шығарған. Оның 20 пайызы ғана алғашқы автор. Қалған 80 пайызы — екінші, үшінші автор.

Екінші, үшінші автор дегендер кімдер? Олар шетелдің бір ғалымымен бірлесіп, оған көмекші ретінде жұмыс істейді. Мақаланы шетелдік ғалым жазады. Журналға жарияланған мақаланың артына мұның да атын тіркеп қояды. Олар осыған мәз! Мұндайларды казак «Күршітін арқасында күрмек су ішеді» дейді.

Жас qazaq: Өзін зерттеу жұмыстарыңды қалай жүргізіп келесің?

Қайрат Кеңес: Магистратура оқып жүргенде күн батареясын жасаумен екі жыл айналыстым. Бірақ жұмыс істей алмадым. Бір сынақ жасау үшін бір апта уақыт кетеді. Оны сараптамадан өткізу үшін тағы бір апта қажет. Сөйтіп, екі апта күтіп жүргеніңізде күн батареясының тиімділігі төмендейді. Себебі оның құрамында органикалық заттар бар. Оларды вакуумде сақтау керек. Іркіліс болуынан жұмыстың бәрін өз уақытыңда істей алмайсың. Соңында ойлаған нәтижеге қол жеткізу қиын. Екі жылға созылған жұмысыңды Оңтүстік Кореяға барып, бір аптада аяқтадым. Жұмысыңды аппараттың бір жағынан сынасаң, екінші жағынан, нәтижесін көресің. Өте ыңғайлы.

Бейнелеп айтқанда, бір ғалым құтының қақпағын ойлап тапты дейік. Ол келесі жылы өлгі қақпақты екі бұрап жабатын қылып грант ұтады. Арғы жылы үш бұрап жабатын жасайды. Одан кейінгі жылы үш рет алдыға, бір рет кері бұрап жабатын жасайды да, тағы да ұтып алады. Сөйтіп, бір қақпақты 5 жыл бұрап жүреді. Міне, осындай жобаларға ақша бөлініп отыр.

Тағы бір мысал айтайын: Бірнеше ғалым бірігіп, жобамызға білім және ғылым министрлігінің үш жылға берілетін грантын ұтып алдық. Бір жылға 12 миллион тенге беретін болды. Жобаны іске асыру үшін елімізде жоқ бір химиялық қоспаны шетелден алдыруға 3,5 миллион тенге кетті. Осыдан кейін ойлап көріңіз, отандық ғылым қалай дамиды?

Жас qazaq: Әлемдік тәжірибе қалай?

Қайрат Кеңес: Дамыған елдерде ғылым мен өндіріс ұштасқан. Мемлекет ғылымға бөлетін қаржыны алдын ала ойластырып, оның өндіріске қажеті бар ма, жоқ па немесе қанша жылда нәтиже беретінін жан-жақты қарастырады. Сол бойынша грант бөледі. Біздің үкімет ғылымды қаржыландыруға 3 жылда 35 млрд тенге бөлді. Ал биыл Алматыдағы жерасты жолдарын жөндеуге 3 айда 5 млрд тенге кетіпті. Осы екеуінің қоғамға, мемлекетке, елдің болашағына беретін пайдасын салыстырып көріңізі! 35 млрд тенгені барлық

ғылыми жобаларға, 22 091 ғалымға бөліп көріңіз. Қаншадан айналатынын айтудың өзі күлкілі.

Жас qazaq: Ғылым саласында жең ұшынан жалғасатын жағдайлар бар деп естіміз. Өзің мұндай жағдаймен бетпе-бет келген кездерің болды ма?

Қайрат Кеңес: Паракорлық бар. Дәл қазір сізге нақты адамның немесе белгілі бір ғылыми институттың атын атап, түсін түстеп бере алмаймын. Бір нанды бөліп жеп жүрген соң, ешкімді қаралағым келмейді. Бірақ бары анық. Мысалы, сіз 12 миллион тенгелік жоба ұсындыңыз дейік! Бірақ ақша беретін тиісті министрлік сізге тең жартысын ғана ұстатады. Себебі, пәлен жоба қаржыландырылды деп есеп беру керек. Ал толығымен берейін десе ақша жетпейді. Ал сіз 12 миллион тенгенің жұмысын істеп, есебін өткізесіз. Алмаған ақшаға жауап беріп, ішпеген тамаққа тиын төлегенмен бірдей шаруа. Биыл бір ғылыми институт ғылымға бөлген барлық қаржының 23,5 пайызын ұтып алды. Бұл — 1 млрд 384 млн тенге. Бірақ олар жобаны бағалайтын сараптама кеңесінен төмен баға алғандар.

Өткен жылы 4,5 мың жобаның 1096-ы мемлекеттен бөлінген қаржыны ұтқан. Меніңше, аз ақшаны тауыққа шашқан тарыдай қылғанша, жақсы жобаға, мықты ғалымға, өндірісте бар ғылымға ақшаны көбірек бөлу керек. Сонда әлгі ғалымдар да өз жұмысын соңына дейін жеткізе алады.

Жас qazaq: Ғылым саласында ақша бөлудің нақты жүйесі, тәртібі бар ма?

Қайрат Кеңес: Гранттық бағдарламаға ұсынылған жобалар алдымен шетелдегі ғылым көрсеткіші саналатын «Хирша индексі» бойынша бағаланады. Содан кейін жобаның маңызын үш сарапшыдан тұратын ғылыми кеңес қарайды. Олардың бір жобаны талдауына біздің қазынадан 250 доллар төленеді. Енді былтырғы ұсынылған 4500 жобаға кеткен қаржыны өзіңіз есептеп көріңізі!

Шетелдік ғалымдардың сұрыптауынан кейін өзіміздің Ұлттық ғылыми кеңес қарайды. Болат Кеңес деген ғалымның гранттар туралы жазған сараптамасы бар. Ол ғылымдағы ақша бөлудің тәртібін нақты деректермен, дәл сандармен көрсетеді. Мәселен, кейбір жобалар шетелдік ғалымдардың көңіліне толып, толық балл 36-ны алады. Өзіміздің ғалымдар да оған толық балл қояды. Бірақ ақша ала алмай қалады. Неге?

Жас qazaq: Онда грантты бөлудің тегің жетілдіру керек шығар?

Қайрат Кеңес: Иә, солай ету керек. Әйтпесе, бізде кейбір жобаларға қаржының қалай бөлінетіні түсініксіз. Бейнелеп айтқанда, бір ғалым құтының қақпағын ойлап тапты дейік. Ол келесі жылы өлгі қақпақты екі бұрап жабатын қылып грант ұтады. Арғы жылы үш бұрап жабатын жасайды. Одан кейінгі жылы үш рет алдыға, бір рет кері бұрап жабатын жасайды да, тағы да ұтып алады. Сөйтіп, бір қақпақты 5 жыл бұрап жүреді. Міне, осындай жобаларға ақша бөлініп отыр.

Жас qazaq: Ғылымдағы ақша бөлуің шетелдік тәжірибесі қалай?

Қайрат Кеңес: Шетелде ғылым мен өндіріс ұштасқан. Одан бөлек, Еуропада ғалымдарын ұстап отыру үшін мемлекеттен жылына 300 мың доллар ақша бөлінеді. Бұл жобаларға бөлінетін қаржыдан бөлек. Ал Ресейде 93 мың доллар бөлінеді. Біздегі үлес 10 мың доллар ғана. АҚШ-та ғылыми жобаларға жылына 511 млрд доллар бөлінеді. Қытайда — 451 млрд доллар, ал бізде — 35 млрд тенге. Мұны долларға шаққанда, қанша болатынын айтудың өзі ұят.

Жас qazaq: Әңгіме арасында шетелге кеткен казактың жас ғалымдары туралы айтып өттің. Салыстырмалы түрде айтып, олардың саны көп пе?

Қайрат Кеңес: Нақты санын зерттеп көрген жоқпын. Бірақ жеткілікті. Жастардың сол жақтан қайтқысы жоқ. Неге? Біріншіден, шетелде әлеуметтік жағдай жақсы. Табыс біздегіден бірнеше есе көп. Ғалымдар тапқан табысына жақсы өмір сүреді. Сананы тұрмыс билеген заман ғой қазір. Менің жетекшілігімнің бір студенті Жапонияда магистратураны, докторантураны оқыды. Қазір Австралияда жұмыс істейді. Жетекшім оны Қазақстанға шақырды. Бірақ келмеді. «Қазақстанға барсам ғылымның дамуына қалай көмектесе аламын? Не құрылғы жоқ, не алған білімді іске асыратын мүмкіндік жоқ» делі.

Ол рас, Қазақстанда ғалымдар жобадан ақша ұта алмаса, бір университетке мұғалім болады. Еңбекақыңыз — 110-120 мың тенге. 70-80 мың тенгеге пәтерге тұрасыз. Қалған 40 мың теңгемен ғылыммен айналысасыз ба, әлде бала-шаға бағасыз ба? Сондықтан, ағылшын тілін білетін талай мықты жас ғалымдар ғылымды тастап, шетелдік компанияларға кіріп кетті. Кейбірі мұнай саласында жүр.

Жас qazaq: Қайрат, шешімін таппай отырған ғылым саласындағы түйткілдерді тізіп айттың. Енді осыларды шешу үшін не істеу керек?

Қайрат Кеңес: Біздің елде ғылым саласына бөлінетін қаржы жалпы ішкі өнімнің 0,8 пайызы ғана. Бұл өте аз. Ғалымдарға берілетін жалақыны молайтып, паракорлықты жоймай, жас ғалымдардың мүмкіндігін пайдаланбай, ғылымның көсегесі көгермейді.

Сұхбаттасқан Жарас КЕМЕЛЖАН

Жас талап

Диас Тастанбеков — жас ғалым. Ол магистратураны «Болашақ» бағдарламасы бойынша шетелден оқып келген. Аэропоника технологиясы бойынша өнімге зерттеу жүргізген маман. Бұл технология 1960 жылдары пайда болыпты. Қазір әлемнің дамыған елдері осы технологияның рахатын көріп отыр. Нақты айтқанда, аэропоника деген — өсімдікті топырақсыз өсіретін технология. Аэропоника технологиясында өсімдік тамырына қажетті дәрумендерді су арқылы береді. Өсімдік топырақтағыдай өседі. Шығын аз, өнім көп. Ғарышта да ғарышкерлер осы технологиямен өнім алған.

ӨСІМДІКТІ ТОПЫРАҚСЫЗ ӨСІРЕДІ

Ол — Қазақстандағы 100 жана өсімге енген. Казак-Британ техникалық университетінің полимер материалдар зертханасының менгерушісі. Диас мұнда полимердің екі түрін — медицинада қолданылатын табиғи жолмен ыдырайтын және күн батареяларында пайдаланылатын жартылай өткізгіш түрін зерттеп, өз жобаларын жасайды. Оның ішінде сөйлейтін қорқыс жәшігі, көп мәрте пайдалануға болатын синтетикалық қағаз бар.

Жас ғалым «Zertis Agro» Эко ферма 4.0» табиғи таза өнім өндіру бойынша бизнес идеясына грант алып, оны сәтті жүзеге асыруда. Диастың тағы бір жана жобасы робототехникамен тығыз байланысты. Қазіргі таңда математика, физика, химия салаларының оқытулына көңілі толмайды. Ол «Мектеп жасындағы баланы есеп шығар деп емес, робот жасаймыз деп қызықтыру арқылы ғана ғылымды жете түсіндіруге болады», — дейді.

ТЕМІРҚОЛ АРЗАНҒА ТҮСТІ

Мәулен Бектұрғанов та жас ғалым. Қазақстанда алғаш рет бионикалық қол протезін жасаған. Протез бұлшық еттердегі нерв жүйесі арқылы жұмыс істейді. Бионикалық қол сенсор арқылы басқарылады. Жасанды қолдың көмегімен қолды ашып-жұмуға, білекті қозғалтуға, компьютер тышқанын басқаруға, күнделікті тұрмысқа қажет құралдарды ұстауға болады. Адамның табиғи қол атқара алатын функциялардың ең маңыздыларын атқаруға мүмкіндігі бар.

Ғалым ең алғаш мемлекеттен берілетін субсидия арқылы ақша алып, зерттеу жұмысын жүргізген. Қазір медицинаға бөлінетін тендерге қатысып, тапсырыс бойынша протез жасап жүр. Шетелдің өнімімен салыстырғанда бағасы 3 есе арзан, сапасы бірдей. Ол «Алғашында бионикалық протез жасай бастағанда «Әлемде аналогы бар қолды не үшін жасап жатырсың?» дейтіндер болды. Біздің қазақстандықтар осындай протездерді шетелден тым қымбат бағамен сатып алуға мәжбүр. Көпшілігінің қалтасы көтере бермейді. Іздеуге де мүмкіндіктері аз. Сондықтан, мен қолжетімді бағада отандық өнім шығаруға бел будым», — дейді.

Мәулен — MВіonics компаниясының негізін қалаушы. Мәуленнің Қазақстан ғылымына өкелген жаңалығы көптеген адамдардың қалыпты өмірге қайтып оралуына септігін тигізді. Қазіргі уақытта жас ғалым мүмкіндігі шектеулі жандардың өмірін жеңілдететін көптеген жаңалықты ашуды мақсат етіп жүр.

Тағзым

Қазақ баспасөзінің серісі де, перісі де баршылық. Ал шері біреу ғана. Ол – Шерхан шері. Дәл осындай атаумен бірнеше жыл бұрын Шерияздан аға Елеуқенов елеулі мақала жазған болатын. Сөйткен, Шерхан шері – Шерхан Мұртазаның өмірден озғанына да 40 күннен асып барады.

Шерағаңның есім-сойын оқырман қауымға айтып, таныстырып жатудың өзі артық әңгіме. Ол ақиқаттың алдаспанындай асылдың сынығы еді. Ең бастысы, «мылтықсыз майданның» батыры. Тәуелсіздіктің іргетасын қалыптастырған рухани ұстаз, әділдіктің ақ алмасы. Қаламгердің артында мол мұра қалды. Әсіресе «Қызыл жебенің» шоқтығы биік. «Қызыл жебеде» қазақтың қайраткер ұлы Тұрар Рысқұловтың күреске толы өмір жолы, 30-жылдардағы нәубет көзіндегі өміршіл-әпербақан жүйеге қарсы тұрған ерлігі баяндалады. Бүгін біз газет оқырмандарының назарына сол романның «Тамұқ» тарауынан үзінді беруді жөн көрдік.

Рысқұлов тани кетті. Оқыстан денесі түршіккендей болды. Кателеспепті, дәл өзі. Бүкшінікіреп қалыпты. Жалғыз. Байқамағанысып, бұрылып кете беруге де болушы еді: сағынып жүрген жоқ, ежелден емескен жау: нағашысы да емес, құдасы да емес, несі бар қолындағы суын төгіп алып, қалтаңдап тұрған шалда... Бірақ шыдай алмады.

еді деп сылтау айтуға да болады. Бірақ, ғажап, кейде адам ежелгі дұшпанымен де сағынысып қалғандай болады. Голошекиннің кездейсоқ кездесуі анау бір алау шақты еске түсірді. От оранған, отызға жетпей орда бұзған: Голошекин, Фрунзе, Куйбышев сияқты азуларын айға білеген алыптармен айтқасқан Түркістан тұсы Рысқұлов үшін аса ыстық, әм аяулы. Сондағы жауын көру де бір құмарлық сияқты.

30 ЖЫЛДАР

30 ЖЫЛДАР

адамды көрген бойда селк ете қалғандай болды да, лезде бойың жиып: – О, Тұр-аар Рысқұлович, – деп ерні икемге келмей, кемсендеп кеткендей еді.

бар. Голошекинді әлгінде көргеннен-ақ іштей тыжырынып қалды. Оның үстіне анкаусып, Тұрардың бұрын басқа әйелі болғанын жымьсықлап еске салғаны – бұл адамның әккі, бәлекор екенінен белгі беріп, жас келіншек одан жиіркеніп шыға келді.

– Амансыз ба, Филипп Исаевич, мұнда қашан келіп қалдыңыз?
– Кол алысты. Колы сұп-суық, сексеуілдің жігеріндей қап-қатты.
– Он шақты күн болды, Тұрар Рысқұлович. Өзіңіз, сірә, жана келген тәріздісіз.
– Иә, Филипп Исаевич, кеше кешінде келдік. Міне, мынау менің әйелім, тағысып қойыңыз. Аты – Әзиза.
– Го – ло – ше – кин, – деп өз фамилиясын өзі әрен есіне түсіргендей бөліп-бөліп айтты. Сөйтіп тұрып, жас келіншекке сұқтанғандай сүзіле қарады. Әлденені есіне түсіре алмай тұрғандай:
– Мен сізді Ташкентте көрдім бе, көрмедім бе? – деді. «Қайдағы Ташкент?» дегендей Әзиза Тұрарға қарады.
– Жок, Филипп Исаевич, Әзизаны Ташкентте көре алған жоқсыз. Айтпағыңыз менің бірінші әйелім Наталья Алексеевна ғой?
– Бәсе, бәсе, ұқсамайды. Иә, көп жыл өтіп кетті ғой. Тұра тұрыңыз... – Голошекин ұзын саусақтарын біртіндеп бүге бастады. – Он жеті жыл! Иә, тура он жеті жыл. Зулап бара жатқан заман-ай...
– Онығыз рас, Филипп Исаевич, содан бері де он жеті жыл өте шығыпты.
– Онда сіз тым жас едіңіз, Тұрар Рысқұлович, тым арынды, асау едіңіз.
– Асауды жуасыттыңыздар ғой, Филипп Исаевич, – деп күлді Рысқұлов.
– Білмеймін, білмеймін, құрметтім, жуаси қалған сіз бе екенсіз... – Голошекин абайлап, бір-бір ұрттап тұрған суына оқыс шашалып қалып, қолы-басы, бұрыл теке сакалы дір-дір етіп, ұзақ жөтелді.
Рысқұлов оның шынтағынан демелі. Сарыбауыр, кара күшік жаутан-жаутан етті.
– Далаға, ауаға шығайық, Филипп Исаевич, – деді.
Дермен шатыс хош иісі бұрқыраған күзеулі ағаштардың арасындағы сәкіге жайғасып, Голошекин кенеп шалбарының қалтасынан бет орамалын алып, аузы-басын, жасаураған көзін мұқият сүртті.
Келіншегі жеңінен тартқан соң, Рысқұлов кетпекке ыңғай танығу:
– Көріскенше, Филипп Исаевич, – деп еді, карт кісі өкпелеп қалды:
– Немене, жүз жылда бір көріскенде бес минут уақытыңызды қимадыңыз ба?
Амал жоқ, келіншегі жақтымаса да, Рысқұлов сәкіге отырып кетті. Процедура бар еді, әйелін ауырып тұр

Голошекин басқарған сегіз жыл ішінде Қазақстанның басынан өткен нелер зулат заманға өкеуі көзек-көзек сапар шегіп кете берді. Бұл неліктен? Қазақстанға Голошекин қалай келді? Таңдау неге соған түсті? Жеке адамның қоғамдағы, тарихтағы, тағдырадағы рөлі деген не?
– Айталық, Қазақстанға сонда Сталин Голошекинді емес, басқа біреуді жіберсе, айталық, Кировты, не Куйбышевті, яки қазіргі Мирзоянды, не Орджоникидзени жіберсе қандай болар еді? Қазақстан соншалықты оңбай ойсырамас па еді? – деп Жандосов салмағы зілмауыр әңгіменің шетін шығарды. – Ақыры қазақ азаматтарына сенбеді, яки сенгісі келмеді. Ендеше, Голошекиннен басқа біреу бұйырмады ма?
Рысқұлов тыңдап отырып-отырып, мырс етті.
– Әрине, Ораз, жеке адамның іс-әрекетіне көп нәрсе байланысты. Голошекиннен басқа, әлгі сен атаған азаматтардың біреуі келсе – жағдай сәл басқашалау болуы да мүмкін еді. Бірақ, – деп күрсінді Рысқұлов, – саясат біреу ғой. Ол Сталиннен өрбіген саясат. Ол – жаппай коллективтендіру. Ол – жеделдету. Әлгілердің қай-қайсысы да сол саясатты жүргізер еді. Мысалы, Украинаны Голошекин басқарған жоқ. Бірақ онда да халық қырылып қалды. Украин халқының көптігінен білінбей отыр. Әйтпесе, онда да қазақтардан кем қырылған жоқ. Голошекин – Сталин қолшоқпарларының ішіндегі ең зілмауыр гүрзісі, жалаң қылышы болып шықты. Қазақтың өте-мөте көп қырылуы, сөз жоқ, соның аса солақай әрекетімен байланысты.
– Ал енді зауал қайда? Бір адамды өлтірмек тұрмақ, шекесін жарсаң сотталасың. Миллионды қыраған Голошекинге неге сот жоқ?
– Ол үшін балтаның жүзін ғана емес, сабын да соттау керек. Голошекин – балтаның жүзі болса, сабы – Сталин. Оны қайтеміз? Оны қайтіп соттайсың? Сот болады. Бірақ соңынан... со - ны - нан. Оны біз көреміз бе, көрмейміз бе – беймәлім. Бірақ келер ұрпақ ұмытпайды.
– Не деп кеттіңдер, ойбай! – Фатима шошынып қалды. Терезенің пердесі түсірулі тұрса да кейбір саңырауларын қымтап қойды. – Басқа бірдеңе айтсаңдаршы, қарақтарым-ау.
– Сталин – айдаһарға айналды. Ол рас, – деді Жандосов әйелінің үрейіне мән бермей. – Айналасының бәрін жаламап, жайтап барады. Көнекез большевиктердің көбін жұтып жіберді.
– Голошекин де көнекез большевик қой. Оны неге жұтпайды? деп жаңа ғана қорқып отырған Фатима батылданып әңгімеге қалай араласқанын өзі білмей қалды.
Ақ көңіл, ашық мінезді Фатиманың бұл қылығына сүйсінді ме сирек жымиятын Рысқұлов, тіпті күліп жіберді. Сонан соң басып, байсаңданып:
– Фатима-ау, Голошекин Сталиннің бетіне қарсы келмейді ғой. Қарсы келсінші, не істер екен? – деді.

Гүлдің өзі жиырыла қалады. Голошекин қырып салған адамдардың сүйегінен тұнайған жерге шыққан шөп екеш шөпке дейін, оның атына тым-тым сезімтал. «Голошекин» дегенде, аруақтардың да сүйектері сырқырап кететін шығар, соны сезген гүлдер де жиырыла қалатын болар.
Сөйткен Голошекинмен енді Рысқұлов көдімдігі қол алысты. Онымен қоймай, жайғасып тұрып қатар отырды. Қан сасыған көрі қакбаспен қалай қатар отырады? Әзизаның жыны келеді...
– Қартайып барамын, Тұрар, – деді Голошекин, біртүрлі мұның шаққандай болып, Рысқұловқа ең жақын адамындай сырын ашып.
– Қартайғанда жалғыздықта жаман... Ұйқы нашар, – деді селдіреп қалған бұрыл шашын селтендетіп, басын шайқап, – Мәскеудің даңғазалы шуынан кейін, мына Кавказдың бір қуысында жан тыныштық бола ма десем, мұнда да ұйқым келмейді.
– Дәрі қабылдап көрдіңіз бе? – деді Рысқұлов. Голошекин қолын ербенттеді.
– Ұйықтататын дәрі берелі, әсер етпейді, – деп оңсыз да жінішке даусы тым шінкілдеп кетті.
Рысқұлов оны не деп жұбатырын білмеді? Жердегі жаннат – Кисловодскіде ұйқыдан безіп, жаны жай таппаса, шынында да обад ғой.
– Ұйқы келмегені мейлі ғой, – деп кемсендегендей болды Филипп Исаевич. – Ең сұмдығы мынау ғой, Тұрар: көзім ілініп бара жатқандай болады – қуанып қаламын; көзім іліне

Түркістан денесі түршіккендей болды. Кателеспепті, дәл өзі. Бүкшінікіреп қалыпты. Жалғыз. Байқамағанысып, бұрылып кете беруге де болушы еді: сағынып жүрген жоқ, ежелден емескен жау: нағашысы да емес, құдасы да емес, несі бар қолындағы суын төгіп алып, қалтаңдап тұрған шалда... Бірақ шыдай алмады.

TARİH

E-mail: jas_qazaq@mail.ru www.jasqazaq.kz

каламыз. Қасында татар қатыны бар. Ух, мен көзімен атып жібере жаздайды, тілі де ұдай сол қатынның... Мен не жаздым? – Голошекин көсеудей қолдарын жайып жіберді. – Не жаздым? Жандосовқа тиіскен жоқпын. Бюро мүшесі болды. Рас, айттысып қалатынбыз. Онда тұрған не бар екен? Қатын араласатын шаруа емес қой... Демек, сіздер бір-біріңізбен хабарласып тұрмайтын болдыңыздар ғой. Мен ойлағаным: бірі Алматыдан, бірі Мәскеуден бірі мезгілге келісіп, Кисловодскіде тоқайласпақ болған екен ғой деп. Бүгін көрінбейді өздері. Әлде, процедура ма екен...
Әзиза тыпырши бастады. Бір тұрып, бір отырды. Кетейік дегені Рысқұлов: «Көріскенше, Филипп Исаевич», – дей берейін десе, Филипп Исаевич тағы бір әңгімені бастап жібереді. Ол сөйлеп отырғанда тұрып жүре беру – сөлекет. Қас дұшпанның алдында да дәрекілік жүрмейді.
– Бәрі ауылдан шығады, – деді Голошекин қырлы стакандағы нарзанның соңғы тамшысын сарқып ішіп, сакал-мұртын бет орамалмен тәттіштей сүртіп. – Ұмытпасам, жиырма

бере... түс көргендей боламын. Ылғи да бір музейлерді аралап жүремін. Музейдегі неше түрлі кәдімгі өп-әдемі заттар кенет... скелет, қаңқа... адам қаңқалары болып алып, би билеп, қарқ-қарқ күле бастайды. Күлгені сонша, сол рабайсыз, орасан қарқылдан шошып оянып кетем. Ояна келсем – сұп-суық кара терге малынып жатам. Ауыстырайын десем, артық сөйлеп жоқ. Өз терімнен өзім жиіркеніп, кейде таң атқанша сілейіп, тұрегеп отырамын...
Мына қорқынышты әңгімеден Рысқұловтың тұла бойы мұздап бара жатқандай болады. Рысқұлов бала сияқты. Ал Голошекин балаға үрейлі ертегі айтып отырған сияқты.
– Және, – дейді жарықшақ жағымсыз үнмен Филипп Исаевич, – бір рет, екі рет болса шыдайсың-ау. Ал күнде-күнде, айлар бойы, жылдар бойы осы бір сұмдыктан арыла алмасаң – не істейсің?! Күндіз, әйтеуір анау-мынаумен алданаарсың-ау. Айналаң – адамдар, бір мезгіл серуендейсің, асханаға барасың, суға барасың. Ал қалай інір қараңғысы түседі – солай мазам май ішкендей болады. Түн баласы мен үшін – тозақ. Алда, көзім іліне қалса, түсімде не көретінімді күні бұрын білем. Білем де – зәрем қалмайды. Қасымда ешкім жоқ. Өне күні бас дәрігерге айттым: мені екі кісілік палатаға, біреудің қасына жатқыз деп. Бірақ кім шыдайды, қорылдайтын бөлем тағы бар.
Рысқұлов таң қалды. «Аруақ шым болғаны ғой!»
Рысқұловты екі ұдай сезім қинады: «Байғұс, қартайғанда алжың деген екен ғой». «Е, бәлем, аруақтар алқымыңнан алған екен, ә!»
Адам баласын, тіпті дұшпаны болса да табалауға жоқ еді, табалайын демейді-ау, бірақ Голошекин өзін-өзі әшкерелеп отыр. Дегенмен «Кіші Октябрьдің» авторында сезім деген бар екен. Сезім болмаса, сол сезім қатты әсер етпесе, түсіне өліктер кірмес еді. Абадан алып даланың о қиырынан бұ қиырына дейін шашылған өліктер...
Рысқұлов Голошекиннің есіне «Кіші Октябрьдің» салмақшы еді Филипп Исаевич әлдеқалай түйсікпен соны сезе қойғандай, кенет:
– Жандосовты көрген жоқсыз ба? – деді.
– Жок. Қай Жандосов?
– Кәдімгі Ораз Жандосов ше, – Голошекин

алтыншы жылы ғой деймін. Иә, жиырма алтының пілдесі шығар, Қызылордалан, дәлірек айтсам, Жосалыдан шығып, Қарсақпайға аттандық. Машинамен, әрине. Қасымда ГПУ-дің бастығы, фамилиясы кім еді? Өзі бір маскүнем еді... Менің көмекшім... Тағы әлгі жазушы... кім еді? Му, му, Муканов. Иә, сол! О басында ерткім келмеп еді, бірақ пайдасы тиді. Ол болмағанда... Мидай дала. Бір жан жоқ. Айнала құм. Тырбық баялыш. Тақыр. Менің машинама құмға тығылып қалса, алдымызда жол салып келе жатқан жүк машинасы сүйреп шығарды. Күн ыстық. Шөлдей береміз. Не керек, ақыры аластық. Су таусылды. Машина сусыз жүрмейді. Ұлы сөзге ұят жоқ, радиаторға кіші дәрет те сындырдық. Өлетін болдық. Содан, әлгі жазушы машинаның төбесіне шығып алып, жан-жаққа ұзақ қарады. Бұл не бітірер екен деп біз отырмыз. Ақыры күннің батысына қарай жаю тартты да кетті. Біз шөлдеп, ынырысып, оның бары-жоғын ұмытып та кеттік. Шопыр күрек алып, құмды қазып көрді. Түк жоқ. Су жоқ. ГПУ оған:
– Иттің баласы, біздің көрімізді қазып жатырсың ба? – деп ұрысып тастады. Өзі мас. Мас болатыны: бізде арақ бар. Су жоқ, арақ бар. Арақ шел басалды деп, әлгі ГПУ бөтелкенің аузынан анда-санда ұрттап-ұрттап қояды. Маған да ұсынып еді, ішпедім. Ішім өртеніп өлермін деп қорықтым. Бір кезде ГПУ:
– Ойбай, крокодил! – деп жан даусы шықты. Тапаншасын ала салып, тарс-тарс атып жіберді. Сөйтсек, ешкімер екен. Көмекшім айтты:
– Бұған қос көріне бастады. Бізді де атып тастар. Нағанын тартып алайық, – деді. Екеулеп жатып нағанын тартып алдық. Өзі де әлсіз екен, былқ-сылқ етіп, құлап қалды. Енді қайттік? Күн кешкіріп баралды.
Не керек, күн батып бара жатқан тұстан бір уақытта атты адамдар көрінді. Е, Құдай бере гөр делік. Киргиздар келді. Орталарында – жазушы. Торсықпен су ала келіпті, қымыз ала келіпті. Не керек, тірі қалдық. Машинаға су құйып, оталдырып, түн ішінде, әлгі киргиздардың ауылына барып қондық. Аты не еді? Көл, көл. Әйтеуір, бірнәрсе көл. Африкадағы Сахара сияқты, мұнда да құм арасында оазис – көкшұрай болады екен. Сол ауыл бізді ажалдан алып қалды.
– Ал сол ауыл отыз екінші жылы түп-түгел жер бетінен жойылып кетті, – деп Рысқұлов сұп-сұр болып орнынан сілкіне тұрды, – Сіздің айттып отырғаныңыз – Мақпал көл! Бұл әңгімені маған Сәбит те айтқан. Сізді ажалдан аман алып қалған сол ауыл «Кіші Октябрьден» кейін түп-түгел аштан қырылды. Жүр, Әзиза! Сау тұрыңыз, Филипп Исаевич...

**ӘЙ,
ТҮШ!**

MARSEL:

*Иә, біздің әуен – батысша леп,
Әр сөзіміз тхныт тұрған рәп.
Сендердің әндерің біртүрлі – трек,
Тыңдағанда ауырады жүрек.
Байырғының қазақтары,*

*сал-сері боп тұлаған,
Болмашы бір сөздерді әндеріне қоймаған.
Кесек-кесек сөздермен ұлттық
қамын ойлаған,
Өзіндік бір сара жолмен
сағ өнерге бойлаған.*

Асқарбек ҚАЗАНҒАП:

*Аты ән құлақтармен алдағанмен,
Жастарды дұрыс жолға баураған мен.*

*Ғұмыры көбелектей қысқа болар,
Дәл қазір ғұли оның солмағанмен.
Тұрғанда «Дос Мұқасан» «Музарттарым»,
Әндердің өз биігін құлатпадым.
«Чип-чипсіз», «Дижкересіз» әлі-ақ біздің,
Сахнада атады жарқын таңым.*

MARSEL:

*Мен сені көрген сайын, айтысқа пригласаю,
Көсіліп айтайын десем, қазақша шала знаю.
Әй, сөздерің сенің, әй, әндерің сенің,
Мәтінін жеткіземін вообщем
шала бір жерім.*

ktk.kz

**АСЫЛ
ҚАЗЫНА**

Ел ішінде ұмытылып бара жатқан әйелдердің әсіресе қыздардың бас киімдеріне байланысты «Бергек кигізу» деп аталатын дәстүр бар. Бергек дегеніміз – өте өдемі, өшекейлі, әдемілеп тігілген, сәукелеге ұқсас тамаша берік, қыз берік ұқсайтын өдемі бас киім.

Казак әйелдерінің бас киімдері жас айырмашылық пен әлеуметтік жағдайына байланысты бір-бірінен көп ерекшеленеді. Атаулары да алуан түрлі. Біз ұмыт болған, ең көне түрлерін атайтын болсақ: бергек, жырга, сәукеле, шілтер, бүркеніш, шылауыш. Бергек деген атау – берік деген сөзден алынған. «Басы берік болсын» деген ниет. Қыздарға құда түсіп, үкі тағуға барған кезде, бергектің төбесіне шоқпардай үкі тағып, қыздың құлағына сырға салып, басына бергек кигізіп кетеді. Ол – сырға тағу дәстүрі. Құда түскеннен кейін үкі тағуға барғанда атқарылады, яғни сол жолы үкі тағылған бергек дейтін бас киімді кигізіп кетеді. Бергек дейтін бас киімді киген қыз далаға шыққаннан кейін, басқа көрші қоландар, басқа жігіттер: «Басы берік екен», «Басына бергек киіпті», «Құда түскен қыз екен» – деп бірден таниды.

Белгілі этнограф Болат Бопайдың айтуынша, қыз бергекті шешкеннен кейін, ұзатылу тойында сәукеле киеді. Сәукеле, ұзын, биік боп тігіледі, киіз үй формасында болады. Төбесіне үкі қалалады. Оны алтын, күміс зер жіптермен, әртүрлі өдемі асыл жібек жіптермен әшекейлеп тігеді. Сәукелені алтын жіппен тігуі – қыздың басы ардақты болсын, алтындай, қымбатты болсын, құнды болсын дегені. Күміс зер жіппен тігуі – қыз салмақты болсын, орнықты болсын дегені. Ал жасыл жіптерді істетуі – ол ұрпақты болсын, көңілі жай болсын, өмірлі-ғұмырлы болсын дегені. Көк жіп пайдалануы – сол үйде бейбітшілік болсын, тіршілігі болсын, ұрыс-керіс болмасын, жамандық болмасын, жақсылық болсын дегені.

Сәукеле – тек сәндік үшін киілетін бас киім емес, бұлғақтап өскен оң жақтағы өмір мен ақ босаға аттар арасындағы кимас та, қызықты сәттің ескерткіші, жана

Бергек кигізу дәстүрі

өмірге жасалар қадам. Өмірінде бір-ақ рет киілетін сәукеленің әйел зағы үшін киімдері ішіндегі ең асылы ғана емес, оның жұбайлық өміріндегі елеулі кезінің естен кетпес ыстық сәті екені түсінікті. Сондықтан қалыңдыққа сәукеле кигізудің орны бөлек. Ол – ерекше бір салтанат. Бұған құда-құдағилар шақырылады. Шашу шашылады. Ақ бата арналады. Сәукелелі келіншек ажарлы да, базарлы көрінеді. Оны жұрттың бәрі көруге ынттық. Оның көрімдігі де соған лайық болу керек. Сәукеле байғазысының бағасы да олқы болмайды.

Дайындаған
Жарас
КЕМЕЛЖАН

**«АЕГЕН
ЕКЕН?»**

Абай – мұхит
Режиссер Аскар Токпанов бірде Мұхтар Әуезовтен: – Мұха, Абайды сарықтыңыз ба? – деп сұрапты. Сонда Мұхан: – Пәлі, Абай мұхит емес пе? Мұхитты кім сарқады, – деген екен.

«Мықты болсаң...»
Көрнекті балалар жазушысы Сансызбай Сарғасаев бірде Орал жакқа кыдырып барады. Ол жакты аралап жүріп, ақын Қадыр Мырзалиевтің туған жерін көреді. Қадыр екеуі жезде-балдыз боп әзілдеседі екен. Алматыға оралған соң Сәкең Қадырға: – Жымпитың ит байласа тұрғысыз екен, – деп жағасын ұстапты. Сонда Қадыр: – Сәке, мықты болсаңыз, сондай жерде туа білу керек, – деп жауап беріпті.

Тарихта кім қалмақ?
Ақын Мұзафар Әлімбаев композитор Әбілахан Еспаевқа кездесіп: – Әбілахан, сен енді тарихта қалатын болдың, – дейді. – Қалайша? – дейді композитор. – Мен сені жана поэмама енгіздім... – Сонда Әбілахан: – Мұзаға, алдымен сол жазған поэманың тарихта қалар ма екен, әңгімені содан бастасаңыз етті? – деген екен.
(«...Деген екен!» Құрастырған – Мақсұтбек НИЯЗБЕКОВ)

«Jas qazaq» ұлттық апталық газетінің ұжымы басылым қызметкері Мейрам Құлмұхамедовке бауыры
Айдос ЕЛЕМЕСҰЛЫНЫҢ
қайтыс болуына байланысты қайғырып, көңіл айтады.

БАСПАСӨЗ – 2019

JAS QAZAQ

Жазылу индексі 65032

Жазылу мерзімі

Жазылу мерзімі	Қала	Ауыл
1 айға	279,24	297,86
3 айға	837,72	893,58
6 айға	1675,44	1787,16
12 айға	3350,88	3574,32

Жазылу еліміздің кез келген «Қазпошта» бөлімшелері арқылы жүргізіледі
Жазылу индексі 65032

Бас редактор – директор
Срайыл СМАЙЫЛ
Редакция алқасы:
Жолдасбек ДУАНАБАЙ Бас редактордың орынбасары
Жарас КЕМЕЛЖАН жауапты хатшы
Ғалия ҚАЛИЕВА компьютер орталығының жетекшісі
Тілшілер мен қызметкерлер:
Мақпал НОҒАЙБАЕВА – арнаулы тілші
Әбдіманап КЕНЕС – жасатар және ғылым
Кәмшат ТӨЛЕШОВА – терімші
Айдос ҚҰСАЙЫНҰЛЫ – web-sait

Аймақтағы меншікті тілшілер:
Бейсен НАРЫНБЕК – Астана қаласы (8 702 799 79 23)
Байкен КӨБЕЕВ – Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстары (8 778 910 45 34)
Лина АЙДЫН – Алматы облысы (8 707 666 16 03)
Баян ЖАНҰЗАКОВА – Атырау облысы (8 702 426 69 05)
Айхан БАШТАШ – Осло, Норвегия mahmutba@online.no
Ұлдай САРИЕВА – Батыс Қазақстан облысы (8 705 150 48 30)
Кезекші редактор
Мақпал НОҒАЙБАЕВА

Шығарушы:
«Аманат Медиа» ЖШС
Директордың орынбасары
Мейрамбек ҚҰЛМҰХАМЕДОВ
Бас есепші
Расима ӘКІМБЕКОВА

Редакцияның мекенжайы:
050012, Алматы қаласы, Мәуленов, 85 үй, №61 кеңсе, 3-кабат (Бөгенбай батыр көшесінің қиылысы)
Телефондар: 8(727) 272-43-39; 272-43-25
Бухгалтерия: тел.факс: 8(727) 272-46-22 (жарнама бөлімі)
Газет «Дәуір» ЖШС РПИК (Алматы қаласы, Қалдаяқов көшесі, 17-үй)
тел: (727) 273-12-04, 273-12-54
Тапсырыс – №2139;
Бағасы келісім бойынша
Айлық таралымы – 45 000 дана
Газет Қазақстанның барлық аймақтарында таралады, сондай-ақ «Air Astana», «Turkish Airlines», «Qazaq Air» әуежолдарының ұшақтарында бар.
Газет 2004 жылы 14 желтоқсанда тіркелген.
2018 жылдың 14 ақпанында ҚР Ақпарат және коммуникациялар министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке тұрып, №16904-Г куәлігін алды.
Мақала авторының пікірі редакция қозғарсын білдірмейді.
Жарнама мәтініне тапсырыс беруші жауапты.
Газетте жарияланған материалдар мен суреттерді сілтемесіз көшіріп басуға болмайды.